

Je lidský rozum univerzální?

Uzbekistán se svými obrovskými teplotními výkyvy — od minus čtyřiceti až do plus čtyřiceti stupňů — a mizivými srážkami není nijak úrodná země. Jeho drsné podnebí a také geografická odlehlost vedly k tomu, že se tam až do začátku dvacátého století udržel feudální systém.¹ Modernizace začala teprve s připojením k Sovětskému svazu, když se Moskva rozhodla otevřít po celé zemi stovky škol.² To dalo Alexandru Lurijovi z moskevského Institutu experimentální psychologie skvělou příležitost k tomu, aby otestoval své myšlenky. Ve shodě se svým učitelem Lvem Vygotským se domníval, že lidé získávají většinu svých kognitivních dovedností učením, mimo jiné i učením ve škole. Uzbekistán mu poskytl lidi, kteří zrovna započali proces školního vzdělávání, ale v jiných ohledech se nijak nelišili od nevzdělaných venkovanů z okolních vesnic. Srovnáním těchto dvou populací mohl Lurija specifikovat účinek, který měla na poznávání třeba i nepatrná dávka školního vzdělání.

Jedním z cílů „psychologické expedice do střední Asie“,³ kterou Lurija zorganizoval v roce 1931, bylo zkoumání logického uvažování. Ruský psycholog nepochyboval o tom, že negramotní venkované jsou schopni uvažovat o věcech, které důvěrně znají. Kdyby se jednalo o pěstování bavlny, pravděpodobně by vyhráli spor s kdejším laikem. Lurijovi šlo však o něco jiného, o schopnost vyvodit závěr z argumentu jako takového, bez ohledu na to, zda jsou jeho premisy pravdivé, nebo falešné — tedy o dovednost, která podle jeho názoru schopnosti nevzdělaných populací přesahovala. Lurija použil problémy z logického hlediska triviální, jejichž obsah byl ale účastníkům experimentů neznámý, a tak museli vyhodnocovat logiku samého argumentu:

Na Dálném severu je sníh a všichni medvědi jsou tam bílí. Ostrov Nová země se nachází na Dálném severu. Jakou barvu tam mají medvědi?⁴

Pouhý rok nebo dva školní docházky stačily Uzbekům k tomu, aby tuto otázku vnímali jako zcela prostou. Pokud byl ale problém předložen nevzdělaným venkovanům, ve velké většině byli bezradní a odpovídali ve stylu „Jsou různé druhy medvědů“ nebo „Nevím, viděl jsem černého medvěda — žádné jiné jsem nikdy neviděl“.⁵

Nakolik je argumentace WEIRD?

Evoluce existuje díky diverzitě. Druh se může vyvíjet jediné proto, že jeho příslušníci mají různé dědičné vlastnosti. Přirozený výběr však diverzitu, která ho živí, současně potírá. Pokud nějaká dědičná vlastnost umožní svému nositeli množit se rychleji než jiní jedinci, začne se šířit celou populací a o několik generací později se jí už vyznačuje každý jedinec. Jsou ovšem i výjimky. Některé vlastnosti se vztahují ke konkrétnímu pohlaví a jiné jsou zase výhodnější, pokud je druh jako celek nesdílí. Nevidíme však důvod, proč by měl být jednou z těchto výjimek i rozum. Máme-li pravdu v tom, že rozum je adaptace umožňující řešit problémy koordinace, reputace a komunikace, s nimiž se setkávají všichni, měli by jej sdílet všichni normálně se vyvíjející lidé, a ne pouze menšina z nich nebo jen muži či ženy.

Má-li se rozum normálně vyvíjet, u každého jedince se mu musí dostat určitý vklad — konverzace, argumenty. Různé kultury a prostředí mohou v tomto ohledu poskytovat různý vklad, pokud jde o kvantitu — některé kultury argumentaci silně podporují, zatímco jiné jí spíše brání — i kvalitu — různé formy argumentace je možné upřednostňovat nebo naopak zavrhnout. Všechny lidské společnosti se však spoléhají na bohatství komunikace, jaké u jiných druhů nenajdeme, a toto spoléhání vytváří selekční tlaky vedoucí ke vzniku rozumu. Je-li tedy náš přístup správný, rozum nemůže být kulturním produktem institucí, jako je školství, které se rozšířilo teprve v posledních staletích.

Sama představa, že rozum je historicky situovaný kulturní vynález, je ve společenských vědách poměrně běžná. Už před Lurijovou expe-

dicí vykreslil francouzský teoretický antropolog Lucien Lévy-Bruhl obrázek „primitivní mentality“, „nedostatečně vzdělané k tomu, aby mohla sledovat řetězec úvah, který je třeba jen v nepatrné míře abstraktní“.⁶ Spolu s dalšími tvrdil, že lidé z jiných kultur jsou sice schopní uvažovat, ale činí tak na základě zcela odlišné logiky. Oba pohledy — že rozum je důsledek relativně nedávného vývoje a že v různých kulturách nabývá radikálně odlišných forem — jsou však neslučitelné s evolučním přístupem, který v této knize obhajujeme.

Historické, antropologické a lingvistické důkazy naznačují, že argumenty, které jsme až dosud představili, mají jeden potenciálně osudový kaz: důraz na příklady a experimenty převzaté ze západních kultur. Jistá skupina mezikulturních psychologů a antropologů nedávno označila příslušníky těchto kultur slovem WEIRD, čímž chtěla říct, že se jedná o lidi pocházející ze západních, vzdělaných, průmyslových, bohatých a demokratických zemí.* Tento akronym je plně zasloužený, neboť daný vzorek populace se často nachází na samém okraji škály variability, kterou můžeme u lidských populací sledovat. Například američtí vysokoškolští studenti — kteří představují zdaleka největší skupinu mezi účastníky psychologických experimentů — jsou individualističtější než jejich vrstevníci,⁷ kteří na vysokou školu nechozí, ti jsou individualističtější než Američané z předchozích generací, a ti byli už sami o sobě individualističtější než jacíkoli jiní obyvatelé planety Země.⁸

Důraz, který se mezi lidmi WEIRD klade na argumentaci, by mohl představovat jen další bizarnost, inspirovanou dost možná tím, jak na argumentaci ve vědě, politice a právu spoléhali staří Řekové. Ve většině západních kultur je existence nesouhlasu vnímána jako běžný aspekt lidské interakce, který je třeba spíše řídit než potlačovat a který může mít i pozitivní účinky. Zvláště od univerzit se očekává, že budou debatní praxi přímo podporovat. Nemohlo by to být tedy tak, že vnímání argumentace jako čehosi prospěšného je samo o sobě znakem kulturní předpojatosti a že rozum — přinejmenším rozum se svými ospravedlňovacími a argumentativními funkcemi, jehož

* WEIRD, anglicky „divný“, je v tomto případě akronym poskládaný z prvních písmen slov *Western, Educated, Industrialized, Rich a Democratic* (pozn. překl.).

popisem jsme se zde zabývali — představuje spíše kulturně získanou dovednost než univerzální vlastnost, která je důsledkem evoluce? Mohli by být například lidé z jiných kultur vynikajícími osamělými mysliteli, ale bídny debatéry? Anebo je možné, že by rozum nepoužívali vůbec?

Jak nevypadat jako blázen

Závěr „Medvědi na Nové zemi jsou bílí“ se zdá tak nevyhnutelný, až by se člověk skoro zdráhal uvěřit, že jej někdo nedokáže vyvodit. Novější průzkum však Lurijovy výsledky potvrzuje. Jeho experimenty byly úspěšně zopakovány na několika populacích nedotčených školní docházkou⁹ a jiné experimenty nám připomínají, že i dovednosti, které považujeme za samozřejmou věc, si člověk musí kulturně osvojit.

Představte si, že někdo vloží do neprůhledné nádoby tři mince, jednu po druhé. Vaším úkolem je ty mince zase vytáhnout. Dokáže to každý? Kupodivu nikoli. Dokáže to pouze ten, kdo se naučil počítat. Kdybyste se narodili jako člen malého amazonského kmene Pirahã, který nemá žádná slova pro čísla, byli byste v koncích, protože byste nevěděli, kolik mincí v nádobě je. Když tento experiment s účastníky z kmene Pirahã provedl Peter Gordon, pouze dvě třetiny z nich se zastavily po třech mincích — a jejich výkon se ještě zhoršil, jakmile počet mincí stoupl.¹⁰ Přitom nelze tvrdit, že by se lidé z kmene Pirahã pouze zdráhali spolupracovat s cizincem, který je nutí hrát divné hry. Při jiných úlohách si počínali velmi zdatně. Oni opravdu postrádali schopnost počítat do tří.

Je tedy pravda, že někteří lidé jsou skutečně neschopní produkovat a hodnotit argumenty jednoduše proto, že tyto argumenty mají pro ně neznámé premisy? Nikoli, ukazuje se, že v případě rozumu se problém týká pouze motivace nebo konkrétněji společenské patřičnosti. Především je třeba říct, že ve všech testovaných populacích dokázali někteří jedinci — asi třetina účastníků — odpovědět správně. To ovšem neznamená, že by si sami vyvinuli novou kognitivní schopnost. Někteří lidé byli zkrátka ochotnější hrát s experimentátorem jeho hru.

Proč by někdo neměl být ochotný odpovědět na tak jednoduchou otázku jako: „Jakou barvu tam mají medvědi?“ Jde o to, že v malých populacích bývají lidé velmi opatrní a zaujímají stanovisko pouze tehdy, pokud pro to mají dobrý důvod (na rozdíl třeba od politických komentátorů).¹¹ A tyto podmínky rozhodně nejsou splněny, když za nimi přijde cizinec a vypráví jim podivný příběh o absurdně zbarvených medvědech kdesi na druhém konci světa. Takového výroku, výroku, který není možné rádě obhájit, by se odvážil jen blázen. Jak jsme viděli v kapitole 14, lidé se snaží nedělat věci, které by nedokázali ospravedlnit. A právě to se stalo při následující konverzaci, která proběhla, když se experimentátor zeptal na bílého medvěda jednoho negramotného dospělého Uzbeka: „Kdyby bylo člověku šedesát nebo osmdesát a kdyby viděl bílého medvěda a mluvil o tom, tak by se mu dalo věřit. Ale já jsem nikdy žádného neviděl, a tak nemůžu nic říct. To je mé poslední slovo. Ti, kteří viděli, mohou mluvit, ale ti, kteří neviděli, ať mlčí!“ V tu chvíli promluvil jeden mladý Uzbek: „Z toho, co jste říkal, vyplývá, že tam jsou medvědi bílí.“ Avšak starší muž uzavřel: „Kohoutek dělá, co umí. A já říkám, co vím, a nic víc!“¹² Oba věděli, co po nich experimentátor chce, ale jen mladík se v této divné hře odvážil riskovat svou důvěryhodnost.

Psycholog Paul Harris a jeho spolupracovníci chtěli dosáhnout toho, aby se lidé při uvažování o neznámých premisách cítili pohodlněji, a proto poskytli nevzdělaným účastníkům svých experimentů bohatší kontext. Problémy, které byly v jiných ohledech podobné těm, jež používal Lurija, nesituovali na místo sice vzdálené, ale reálné, nýbrž na dalekou planetu. Za těchto podmínek neměli lidé takové zábrany a ochotně se pouštěli do hravých úvah, přičemž snáze poskytovali i logické odpovědi.¹³ Pokud se ve škole naučíme hrát rozumové hry, k vyvozování podivných závěrů ze zcela libovolných premis¹⁴ nám stačí základní rozumové schopnosti a žádnou formální výchovu nepotřebujeme. Všichni normálně se vyvíjející lidé jsou schopni produkovat a vyhodnocovat argumenty. Avšak pouštějí se s nimi do debat, anebo si tyto schopnosti schovávají pro soukromé použití?

Argumentace ve východní Asii

Jedenáctého března 2011 otřásl oblastí Tóhoku v Japonsku jedno z nejsilnějších zemětřesení v dějinách. Vážně poškozena byla i elektrárna Fukušima, což vedlo k největší jaderné havárii na světě od výbuchu černobylské elektrárny na Ukrajině v roce 1986. Události těžce otřásl i japonskou politickou scénou, když se lidé zničehonic dověděli o očividných nedostatecích v regulačním procesu, který měl jaderné elektrárny zabezpečovat.

Jedním z viníků byla i příhodně pojmenovaná „jaderná vesnice“.¹⁵ V tomto shromáždění soukromých společností a regulačních agentur vládli klid. Podle japonského vědce Takešiho Suzukiho řídila jadernou vesnici *kotodama* — víra v mystickou sílu slov.¹⁶ Systém *kotodama* tabuizuje určitá slova, která by mohla vyvolávat spory, a tím „plní sociální funkci v tom smyslu, že znemožňuje nebo komplikuje argumentaci“. Pokud to zobecníme, „Japonci jsou vystaveni silné snaze zachovat společenskou harmonii, a proto nejsou trénovaní v argumentaci a uvažování“. Japonská kultura zřejmě členům jaderné vesnice znemožnila diskutovat o nebezpečích jaderné energie a místo toho je vedla k tomu, aby vytvořili „mýtus o bezpečnosti jaderných elektráren“.¹⁷

Suzuki není první, kdo si stěžoval na „nedostatek argumentace a debat na Dálném východě“, máme-li citovat titul článku Carla Beckera.¹⁸ Becker svaluje vinu za tento nedostatek na odvěké kulturní zásady shrnuté ve výroci jako „Výmluvnost [...] není než karma vedoucí do pekla“ (ze zenové školy Rinzai šú). Jiní autoři tvrdí, že východoasijské jazyky jsou pro logiku a argumentaci nedostatečně vybaveny. Hadžime Nakamura hovořil ve své rozsáhlé srovnávací studii východních kultur o vágnosti čínštiny a japonštiny a o tom, jaké tato vágnost klade překážky „vyjadřování logických koncepcí“.¹⁹

Jelikož se o východoasijských kulturách často hovoří právě v souvislosti se zavrhováním argumentace, poslouží jako vhodná případová studie pro naše tvrzení, že některé rysy argumentace (a samozřejmě také sama její existence) mají univerzální charakter. Nakolik se lidé z východoasijských kultur hádají a nakolik jim to přináší prospěch? Mají vůbec možnost pořádně se hádat, když jsou jejich jazyky tak vágní? Odpověď zní jednoznačně ano. Východoasijské jazyky vývoji logiky a rétoriky nijak nezabránilly. V pátém století př. n. l. vytvořili čínští

mohisté logické systémy stejně komplexní a nesrozumitelné, jako jsou systémy západních scholastiků. Rétorika slavné knihy *Chan-fej-c'*, která vznikla o dvě stě let později, byla tak bohatá, že se „jemnostem [její] psychologické analýzy“²⁰ nemohl rovnat žádný římský rétor.

A pokud jde o ta údajná kulturní tabu namířená proti argumentaci, která je kritizována jako bezohledné narušování společenské harmonie? Ironické je, že přestože východoasijský intelektuálové proti výmluvnosti a argumentaci tolik vystupovali, nikdy se nepřestali hádat sami mezi sebou. V Konfuciových *Hovorech* se sice říká, že „urozený muž [...] pilně jedná a opatrně mluví“,²¹ to ovšem nezabránilo Konfuciovým následovníkům v tom, aby psali jeden traktát za druhým, v nichž „reagovali na kritiku oponentů“ a „pouštěli se do filozofických debat se zastánci konkurenčních učení“.²² Dějiny taoismu jsou rovněž plné hádek — navzdory tvrzení knihy *Tao te t'ing*, že „co je dobré, nepotřebuje obhajoby; co potřebuje obhajoby, není dobré“.²³

Spílání argumentaci tedy rozhodně východoasijským intelektuálům nebránilo v hádkách. To není nic překvapivého. Vždyť hádky mají intelektuálové v náplni práce. A co ostatní lidé? Lze říci, že by se drželi zásad, které intelektuálové formulovali a následně sami ignorovali? Sotva. Nejnovější historické výzkumy zjistily, že ani země s tak utaženou sociální kontrolou, jako je Japonsko, „nepředstavuje onen relativně mírumilovný arétorický svět, který popisuje Becker i jiní, nýbrž zemi, jejichž posledních tři sta let se vyznačuje velkými ideologickými a často i fyzickými konflikty a jejich spory byly často vedeny a zaznamenávány ve formě debat“.²⁴

Dokonce i nejstarší japonská tradice dává najevo, že chápe výhody skupinové diskuse. Na počátku sedmého století sepsal princ Šótoku novou ústavu, jejíž poslední článek říká:

Rozhodnutí o významných záležitostech ať nepřijímá jediný člověk. Naopak, měla by být projednána mezi mnohými. Avšak drobnosti nejsou tak důležité a hovořit o nich s mnoha lidmi není potřeba. Pouze v případě vážných věcí, které by se mohly špatně vyvinout, je nutno postupovat v souhlasu s druhými, neboť tak lze nejlépe dospět ke správnému řešení.²⁵

Experimentálních důkazů ohledně prospěšnosti argumentace nemáme sice z východní Asie mnoho, všechny se ale shodují s výsledky dosaženými na Západě. Mají-li japonští studenti vyřešit Wasonovu selekční úlohu sami, dopadají stejně bídne jako jejich američtí nebo evropští kolegové. Pokud ale mají prodiskutovat řešení v malých skupinkách, dokážou využít výhod argumentace a většina skupin dospěje ke správné odpovědi.²⁶

Opovrzení argumentací, které je japonské kultuře údajně vlastní, rozhodně nemůžeme chápat jako příčinu havárie v elektrárně Fukušima. Jednalo se o tuctový případ selhání regulačního úřadu. Stává se, že prostřednictvím více či méně přímých forem korupce začnou regulační úřady sloužit soukromým zájmům, které by měly ve skutečnosti regulovat. V Japonsku je situace nastavena tak, že státní zaměstnanci, kteří jdou na ruku společnostem, od nich mohou po odchodu do důchodu očekávat pěkné teplé místo — této zvyklosti se říká *amakudari*. V jiných zemích se to třeba dělá jinak, ale to neznamená, že netrpí úplně stejným problémem. Neobviňujme zenovou školu Rinzai šú z politické praxe, která je bohužel rozšířená po celém světě.

Argumentace v malých společnostech

Východní i západní kultury se po celá tisíciletí při vývoji bohatých rétorických tradic a institucí založených na argumentaci spoléhaly na písemnictví. Lidský druh se však v takovém kulturně složitém kontextu nevyvinul. Prostředí našich předků se blížilo spíše životním podmínkám Lurijových nevzdělaných venkovanů a ještě více podmínkám, v nichž dosud žijí současní lovci a sběrači. I když připustíme, že každý, bez ohledu na to, zda je vzdělaný, nebo ne, dokáže uvažovat, ještě to neznamená, že každý skutečně uvažuje.

Žádná z obou klasických představ původního stavu lidstva — představa „vznešeného divocha“ a Hobbesův koncept „války všech proti všem“ — nenabízí vhodný kontext pro rozvoj argumentace. Vznešený divoch by nebyl k argumentaci jakkoli motivován a válka všech proti všem poskytuje k rozkvětu debat ještě méně příležitostí.

Tyto pohledy se však ani zdaleka neblíží pravdě. Naši předkové nežili v dokonalé harmonii ani nevedli nekonečné války mezi sebou

navzájem. A nelze vyloučit, že argumentace hrála v jejich společenském životě přinejmenším stejně důležitou roli jako v životě našem. Má-li se v moderní demokracii dospět ke kolektivnímu rozhodnutí, lidé se vydají k volebním urnám. Naši předkové se posadili a hádali se — alespoň pokud nám dnešní malé společnosti poskytují představu o tom, jak vypadala lidská společnost v minulosti. Když ve většině takových společností po celém světě ohrozí skupinu nějaký vážný problém — ekologická krize, válka, ochrana společných zdrojů —, lidé se sejdou, debatují a dospějí k řešení, které většina z nich považuje za uspokojivé.²⁷

Dokonce i ty nejrovnostářštější moderní společnosti působí poměrně hierarchicky ve srovnání s typickou společností malého měřítka. Společnosti lovců a sběračů nemají žádné krále, generály nebo manažery, kteří by lidi sekýrovali. Pokud mají někteří členové větší vliv než jiní, není to proto, že by svou autoritu odvozovali od svého původu nebo od nějaké nadpřirozené instance, ale díky službám, které společenství poskytli například při lovu, ve válce nebo v diskusích, jež vedly ke správným kolektivním rozhodnutím. Toto zobecnění platí i v situacích, kde bychom mohli očekávat striktní hierarchii — například ve společnostech sužovaných neustálými válkami.

Antropolog Napoleon Chagnon strávil řadu let mezi příslušníky amazonského kmene Janomamů. Za tu dobu byl svědkem mnoha konfliktů; odhadoval, že asi padesát procent dospělých mužů zemře násilnou smrtí.²⁸ Tento stav permanentní války však nedal vzniknout pevné hierarchické kultuře. Pokud chtěl *kaobawä*, vesnický náčelník, k ostatním promluvit, nemohl jednoduše zvýšit hlas nebo pohrozit ostatním holí. Musel se spolehnout na argumentaci. Jak říká Chagnon, „jestliže někdo plánuje něco potenciálně nebezpečného, [*kaobawä*] na nebezpečí jednoduše upozorní“. Navzdory své pozici „uplatňuje svůj vliv diplomaticky, tak aby se nikdo necítil dotčen“.²⁹

Mohli bychom uvádět další a další příklady sofistikované argumentativní praxe v malých společnostech. Edwin Hutchins se na Trobriandových ostrovech setkal se spleťtým systémem právní argumentace a složitými řetězci uvažování.³⁰ Max Gluckman objevil u kmene Lozi v Zambii debatní kulturu vybavenou bohatým slovníkem vyjadřujícím kvalitu lidské argumentace:

kuyungula — hovořit, aniž bychom se dostali k jádru věci
kunjongoloka — opouštět při hovoru téma
kubulela siweko — mluvit bez pochopení tématu
muyauluki — soudce, který mluví, aniž se dotkne podstatného
v dané věci
siswasiwa — člověk, který se zaplétá do vlastních slov
siyambutuki — žvanil³¹

Thomas Castelain ve snaze prokázat, že argumentace může být v tradičních malých společnostech stejně efektivní jako ve společnosti naší, navštívil odlehlé skupiny mayského etnika K'iché na guatemalském venkově, lidi věnující se zemědělství pro vlastní potřebu, kteří ve většině případů neumějí číst ani psát a hovoří pouze svým rodným jazykem.³²

S pomocí místních prostředníků požádal dobrovolníky z kmene K'iché, aby samostatně řešili takzvané konzervační úlohy. Tyto úlohy vyžadují pochopení, že určitá vlastnost objektu zůstává zachována (konzervována), navzdory tomu, že proběhly jisté změny. V tomto případě dostali účastníci experimentu dvě sklenice naplněné stejným množstvím vody, načež byli dotázáni, ve které sklenici stoupne hladina vody více: v první sklenici, do níž měla být vzápětí ponořena plastelínová kulička, anebo ve druhé sklenici, do níž měly být ponořeny dvě poloviny plastelínové kuličky stejné velikosti.

Pouze třetina účastníků odpověděla, že hladina vody stoupne v obou sklenicích stejně. Pokud však měli o úloze diskutovat v malých skupinách, dospěli ke správné odpovědi v sedmdesáti procentech případů. A pokud některý účastník přišel na správnou odpověď, téměř vždy byl schopen ostatní členy skupiny přesvědčit, aby změnil názor — úplně stejně jako lidé z kultur, které jsme dříve označili akronymem WEIRD.

Jak sjednotit evoluční, kognitivní a antropologický pohled na rozum

Zaměřili jsme se na univerzální rysy uvažování a argumentace, přičemž jsme vyvrátili představu, že pro chápání jednoduchých důvodů

je nezbytné školní vzdělání a že v některých kulturách je argumentace potlačována, nebo se tam dokonce nikdy nevyvinula. Uvažování a argumentaci najdeme všude, jak lze také očekávat, pokud je rozum evolucí vzniklý modul a pokud je jednou z jeho dvou hlavních funkcí produkce a vyhodnocování důvodů.

Říkáme-li, že rozum je univerzální mechanismus, neznamená to, že všude funguje úplně stejným způsobem nebo že ho konkrétní společnosti mají možnost ovlivnit pouze povrchně a kosmeticky. Rozum se uplatňuje v řadě kulturních praktik a institucí, které mohou některá jeho užití potlačovat a jiná posilovat a jež poskytují sociální kognitivní nástroje, které přirozeně vyvinuté schopnosti doplňují a rozšiřují.

Ve všech lidských společnostech existují například pravidla a instituce řešící otázky práva, což sahá od soukromých sporů až po kriminální případy. Způsob, jakým se o těchto otázkách diskutuje, se v různých kulturách výrazně liší. Mnoho malých společností žádný soudní systém nemá a strany předkládají své případy bez pomoci právníků. Úlohu arbitra nebo soudce hrají starší, místní shromáždění nebo političtí vůdci. Přesto i v těchto procesech mohou hrát roli institucionální formy epistemické ostražitosti. Mohou to být například kulturně vyvinuté formy ostražitosti vůči zdroji, jako jsou přísahy, nebo dokonce „boží soudy“, o nichž se předpokládá, že by měly odrazovat od lhaní. Ostražitost vůči obsahu oproti tomu typicky spočívá pouze v běžné produkci a vyhodnocování důkazů, přičemž se lidé zpravidla řídí zdravým rozumem. Obvykle zde nenajdeme žádná pravidla ohledně přípustnosti důkazů ani dokazovací procedury. Oproti tomu ve větších společnostech se státní organizací je rozhodčí řízení, vedení sporu a trestní spravedlnost v rukou složitých institucí a řídí se celou řadou přesných pravidel (která se kulturu od kultury značně liší).

Výrazný příklad toho, do jaké míry se právně řízená argumentace může odchýlovat od uvažování dle zásad zdravého rozumu, poskytuje případ slavného hráče amerického fotbalu O. J. Simpsona, který vyústil v jeden z nejznámějších procesů posledních let. Simpson byl obviněn z vraždy své bývalé manželky a jejího přítele. V říjnu 1995, po jedenáctiměsíčním procesu, při němž jeho právníci tvrdili, že na vraždách neměl žádný podíl, byl nakonec zproštěn obvinění. Rodiny obou obětí na něj však u občanského soudu podaly žalobu pro „usmrcení

z nedbalosti“. Simpson tento občanský spor prohrál a v únoru 1997 byl odsouzen k zaplacení odškodného ve výši 33,5 milionu dolarů za obě úmrtí, která podle verdiktu poroty způsobil.

Z hlediska těch, kdo neznají americký právní systém, to může vypadat jako naprostý nesmysl. Jak je možné zprostit člověka obvinění z dvojnásobné vraždy, a současně mu přikázat, aby za ni zaplatil kompenzaci? Klíčovou roli zde ale hrají důkazní normy uplatňované u trestních a občanských soudů. U trestního soudu, kde je normou „důkaz bez jakékoli důvodné pochybnosti“, argumentovali Simpsonovi právníci v tom smyslu, že důvodná pochybnost skutečně existuje, a nakonec proces vyhráli. U občanského soudu, kde je normou „jasný a přesvědčivý důkaz“, tvrdila druhá strana, že takový důkaz existuje, a proces vyhrála. Přesto měla většina lidí — dokonce i ve Spojených státech — potíže tento dvojí rozsudek intuitivně přijmout. Právní odborníci však důvody pro dvě tak rozdílná rozhodnutí snadno naleznou, neboť uvažují na abstraktnější úrovni: existují dobré důvody pro dva rozdílné důkazní standardy jednak u trestního soudu (kde je možné někoho odsoudit do vězení, nebo dokonce k smrti) a jednak u občanského soudu (kde jsou v sázce pouze peníze). Právní argumenty v případě O. J. Simpsona dost možná odporovaly uvažování v duchu zdravého rozumu, stejně jako všechny ostatní argumenty však měly kořeny v intuicích o důvodech vyššího řádu.

Užití argumentace za účelem řešení konfliktních interpretací událostí a práv velmi dobře zapadá do interakcionistického přístupu k rozumu a do argumentativní teorie uvažování. Ne všechny kulturně vyvinuté formy uvažování však poskytují tak jednoznačný příklad tohoto přístupu. V kapitole 9 jsme hovořili o hlavolamech, hádankách, paradoxech a jiných rozumových úlohách, které v některých kulturách vznikají jako stimuly pro potěchu osamělých myslitelů. Jak tato věc zapadá do interakcionistického přístupu? Nutno podotknout, že do tohoto přístupu nezapadají ani některé případy argumentativní interakce — vezměte si třeba debatní společnosti jako Oxford Union, která vznikla už roku 1823, anebo současná mistrovství světa v soutěžním debatování. V soutěžních debatách proti sobě stojí dva nebo více týmů, které se snaží navzájem překonat pomocí argumentů, přičemž obhajují pozici, která jim byla náhodně přidělena, a hovoří o tématu,

kteří publikum třeba ani příliš nezajímá, jako například „Mají státy vytvářet falešné historické narativy za účelem podpory společenské soudržnosti?“ nebo „Existuje přípravek, který způsobí, že se nemůžete zamilovat. Je vám osmnáct let; měli byste tento přípravek brát?“³³ Proč by měli lidé argumentovat ve prospěch názorů, které nezastávají, a na témata, která jsou jim lhostejná? Proč by měli takovým argumentacím věnovat pozornost?

V kapitole 10 jsme říkali, že uvažování má dvojí argumentativní funkci: z hlediska mluvčího je uvažování způsob, jak produkovat argumenty za účelem přesvědčení ostražitěho posluchače; z hlediska posluchače je uvažování způsob, jak tyto argumenty vyhodnocovat a přijímat je, pokud jsou dobré, nebo zamítat, pokud jsou špatné. U osamělého uvažování nad hlavolamy a hádankami, které je čistě volnočasovou aktivitou, nemusí produkce argumentů ve snaze přesvědčit druhé nebo vyhodnotit argumenty druhých hrát žádnou roli. U soutěžních debat jsou argumenty produkovány nikoli za účelem přesvědčení publika o pravdivosti závěru, nýbrž za účelem přesvědčení poroty o vlastních argumentačních schopnostech.

Tyto zajímavé případy však pro argumentativní teorii rozumu nepředstavují větší problém, než jaký představuje rekreační sex, masturbace a pornografie pro tvrzení, že hlavní funkcí sexu je reprodukce. Prokázat nám to pomohou jisté úvahy ohledně evoluce.

Každý mechanismus vzniklý evolucí je adaptovaný na podmínky prostředí, v němž se vyvinul, a může selhávat nebo vykazovat nefunkční účinky, pokud se ocitne v jiných podmínkách. Dýchání většího množství oxidu uhličitého, než jaké se vyskytuje v běžné atmosféře, může vést k udušení. Dýchání většího množství kyslíku může způsobovat euforii. Tyto abnormální účinky nijak nezpochybňují standardní názor, že dýchací mechanismy savců jsou dobře adaptované na svou funkci, totiž dodávání kyslíku do těla a odstraňování oxidu uhličitého podle potřeby.

Kognitivní moduly vzniklé evolucí jsou typicky adaptovány na zpracování informací příslušejících do dané domény a na to, aby z těchto informací vyvozovaly specifické inference. Tuto doménu jsme označili jako „řádnou doménu“ kognitivního modulu.³⁴ V případě modulu pro vyhýbání se hadům jsou řádnou doménou hadi vyskytující se

v okolním prostředí. V případě modulu pro čtení mysli jsou řádnou doménou mentální stavy lidí, s nimiž jedinec přijde nebo může přijít do styku. Operace těchto modulů se spouštějí přísunem informací z jiných modulů — v případě hadího modulu jde o vjemové moduly nižší úrovně a v případě modulu pro čtení mysli se jedná o moduly zpracovávající informace například o chování, řeči nebo vzezření druhých lidí.

Vstupy, které spouštějí operaci modulu, jsou nedokonalé v tom smyslu, že si nevybírají pouze ty případy, které spadají do řádné domény modulu, a také si je nevybírají všechny. Rozpoznávat, co přesně spadá do řádné domény modulu, je časově a energeticky nákladné. Z důvodu těchto nákladů je efektivnější připustit určitou míru detekčních omylů. Operaci většiny modulů ve skutečnosti spouštějí spíše prostá diagnostická kritéria než složité zvažování různých faktorů (zvažování, které by možná vyžadovalo zvláštní kognitivní mechanismus a ani v takovém případě by asi nebylo příliš efektivní).³⁵ Spoušť bývá často přehnaně citlivá — pomyslete na spouštěče žárlivosti nebo detekce nebezpečí —, ale tato přecitlivělost může být docela dobře adaptivní.

Rozsah vstupů, které modul skutečně aktivují, představuje jeho aktuální doména, přičemž nelze říci, že by aktuální doména přesně odpovídala doméně řádné. Chybné detekce jsou tudíž nevyhnutelné a vedou buď k falešným pozitivním výstupům (falešné popluchy), anebo k falešným negativním výstupům. Jak jsme uvedli v kapitole 11, v závislosti na relativních nákladech falešných negativních výstupů (třeba když považujeme hada za kus dřeva) nebo falešných pozitivních výstupů (když považujeme kus dřeva za hada) může být funkční modul docela dobře předpojatý v tom smyslu, že raději dělá méně nákladné chyby čistě proto, aby se spíše vyhnul chybám nákladnějším. V takových případech je nesoulad mezi řádnou a aktuální doménou modulu ve skutečnosti výhodný.

Nesoulad mezi řádnou a aktuální doménou kognitivních modulů může být využit při interakci mezi různými druhy (například při interakci mezi kořistí a predátorem, kdy mimikry jednoho druhu vyústí ve falešný pozitivní výstup u jiného druhu, anebo maskování vyústí naopak ve falešný negativní výstup). Také může nalézt využití při interakci v rámci jednoho druhu. Na tom je ostatně založeno mnoho aspektů lidské kultury. Například víra v nadpřirozené síly může mít

původ v našem sklonu hledat za vším činitele a záměr, až nakonec přisuzujeme mentální stavy i nečinitelům, jako je slunce nebo hory, a přírodní jevy vnímáme jako důsledek jednání nějakého imaginárního činitele.³⁶ Nesoulad mezi aktuálními a řádnými doménami modulů představuje velmi plodnou půdu pro vznik nejrůznějších kulturních představ, praktik a artefaktů.

Řádnou doménou uvažování je nesouhlas mezi námi a druhými — myšlenkový střet. Uvažování se snaží tento nesouhlas redukovat produkcí argumentů, které mají druhé přesvědčit, nebo vyhodnocováním argumentů druhých, které mají případně přesvědčit nás. Aktuální doménou uvažování, tedy oním druhem vstupu, který spustí jeho operaci, je — jak jsme říkali v kapitole 9 — detekování myšlenkového střetu. Většina myšlenkových střetů je detekována při diskusi s druhými. To není nic překvapivého: k většině myšlenkových střetů dochází při střetech mezi lidmi. V takových případech se řádná a aktuální doména uvažování překrývají.

Prekrytí mezi řádnou a aktuální doménou rozumu je však pouze částečné. Jsou zde typické negativní výstupy: například lidé v dominantní pozici nebo ti, kteří zastávají názor většiny, mohou mít tendenci nevěnovat dostatečnou pozornost názorům podřízených nebo lidí v menšině a v důsledku toho nejsou schopni detekovat nesouhlas. Jsou zde také falešné pozitivní výstupy: myšlenkové střety, k nimž dochází mezi třetími stranami a do nichž nedokážeme zasáhnout (například když čteme staré antické polemiky nebo když sledujeme debatu v televizi), anebo myšlenkové střety přímo v nás. Myšlenkové střety v nás mohou představovat vnitřně generovaná dilemata. Nejsme schopni rozhodnout se mezi dvěma názory nebo dvěma možnými řešeními, těšícími se srovnatelné intuitivní podpoře. Myšlenkové střety v nás mohou být rovněž zapříčiněny uměle vytvořenými artefakty: například různými hlavolamy kulturního původu, které nás mají pobavit, anebo hádankami a paradoxy, které mají posílit naše filozofické myšlení.

Proč by mělo být řešení hlavolamů, přemýšlení o paradoxech nebo sledování hádek jiných lidí zábavné, tedy alespoň pro některé z nás? Zde opět hrají roli evoluční úvahy. Fungování mnoha mechanismů vzniklých evolucí vyžaduje energii, čas a úsilí, přičemž dosažený přínos nemusí organismus vnímat, anebo ho nemusí vnímat dostatečně

na to, aby ho to k úsilí motivovalo. Hlavním biologickým přínosem sexu je reprodukce, ale zvířata (a rovněž lidé — alespoň po většinu své historie) si to, že sex slouží k produkci potomstva, vůbec neuvědomují. Jako prostředek, jak motivovat zvířata k páření, se vyvinuly silné tužby a sexuální potěšení.

Pokud se sex pojí s takovou hédonickou odměnou, pak lze této odměny dosáhnout, nebo ji dokonce posílit nejen prostým pohlavním stykem, ale také různými jinými sexuálními aktivitami, které k reprodukčnímu úspěchu mohou, ale také nemusejí přispívat. Mezi lidmi může navíc poskytování těchto odměn druhým obnášet ekonomické nebo sociální výhody a rozvinout se v pestrou škálu kreativních sexuálních praktik.

Uvažování je relativně nákladná kognitivní aktivita, která přináší nepřímé výhody v oblasti způsobilosti. Zastáváme názor, že z hlediska způsobilosti jedince je v konečném důsledku výhodné překonat meze komunikace, které nám vnucuje nedostatečná důvěra, a tím zvýšit svou schopnost ovlivňovat druhé a v rozumné míře rovněž přijímat vliv druhých. Není však pravděpodobné, že by takové perspektivy mohly posloužit jako motivace pro velké investice do uvažování tady a teď. Proto se domníváme, že i sám proces uvažování poskytuje určitou hédonickou odměnu. To se nemusí vztahovat na všechny lidi ve stejné míře nebo stejným způsobem. Například ti, kdo se kvůli své společenské pozici nebo osobnímu založení sami hádat nechtějí, mohou nalézat potěšení ve sledování hádek druhých lidí, anebo mohou uvažování využívat spíše k hodnocení než k produkci argumentů.

Například soutěžní debaty nabývají na popularitě, protože se uvažování zmocňují a používají je k věcem, pro něž se nevyvinulo. Publikum naslouchá argumentům ne proto, aby dospělo k lepšímu přesvědčení, ale pro čiré potěšení ze sledování soutěže a zpracovávání velmi kvalitních argumentů. Debatéři argumentují ne za účelem přesvědčení publika, ale protože je to těší a mohou tak projevit své uvažovací schopnosti. Spory mezi antickými filozofy, hádky mezi blogery na různá nesrozumitelná témata a formální debaty sice nespádají do řádné domény rozumu — uvažování se nevyvinulo k tomu, aby takové stimuly zpracovávalo —, ale spadají do jeho domény aktuální, a právě to vysvětluje jejich kulturní úspěch.

Pojetí uvažování jako funkce evolucí vzniklého modulu rozumu nemusí být nikterak v konfliktu s historickým a antropologickým zájmem o pozoruhodnou různorodost užití důvodů a argumentů v různých kulturách. Dokonce se domníváme, že takové chápání tuto pestrost lépe vysvětluje, a navíc umožňuje formulovat testovatelné hypotézy nejen o variantách rozumu, ale také o jeho samé variabilitě.

Mladí myslitelé

Práce s dospělými uvažujícími lidmi naznačuje, že některé rysy uvažování jsou univerzální. Pozoruhodné výsledky vývojové psychologie a psychologie vzdělávání ukazují, že tyto rysy se ve vývoji jedince objevují velice brzy. Osvojení rozumu nezávisí na vzdělávacích institucích ani na rozumově zaměřeném kulturním prostředí — rozum využívají na obranu svých myšlenek a činů a k vyhodnocování důvodů poskytovaných druhými už i děti a počínají si při tom zcela spontánně.

Začneme jednou fiktivní postavou, hrdinkou románu *Sofiina trápení*, bestselleru francouzské dětské literatury devatenáctého století, který napsala hraběnka de Ségurová. Sofiina velmi argumentativní povaha sice dováděla její matku k zoufalství, ale čtenáři z ní byli nadšení. Zde je příklad:

Sofie: Maminko, proč mě nepustíš podívat se na kameníky samotnou? A když už tam jdeme, proč musím stát pořád vedle tebe?

Matka: Protože kameníci pohazují kameny a cihlami a mohli by tě zasáhnout a protože je tam písek a vápno a ty bys mohla uklouznout a ublížit si.

Sofie: Ale maminko, zaprvé budu dávat moc dobrý pozor a zadruhé, písek a vápno mi přece neublíží.

Matka: To si myslíš, protože jsi malá holčička. Ale já jsem starší a vím, že by tě vápno mohlo popálit.

Sofie: Ale maminko...

Matka, přerušuje ji: No tak, nemudruj tolik a buď už hodná. Já vím lépe než ty, jestli si můžeš ublížit, nebo ne. Nechci, abys chodila na dvůr sama.

Sofie sklonila hlavu a nevydala už ani slovo; nasadila ale nabručený výraz a sama pro sebe si řekla: Půjdu tam stejně. Líbí se mi tam. Půjdu.³⁷

Přestože jsou Sofii teprve čtyři roky, už rozumí argumentům své matky a dokáže na ně reagovat. Je to snad výplod autorčiny imaginace? Ne, hraběnka jistě vycházela z pozorování svých osmi dětí a psychologické studie navíc potvrdily, že děti začínají argumentovat velice brzy, někdy už v osmnácti měsících. Tříleté děti si vyměňují argumenty už zcela běžně a používají je v celé jedné třetině svých (velmi častých) hádek.³⁸

Dětské uvažování vykazuje dva základní rysy, které má společné s uvažováním dospělých: je to egocentrické zkreslení a nízká hodnoticí kritéria pro vlastní argumenty. Judy Dunnová a Penny Munnová si všimly, že tříleté děti ve svých hádkách zmiňují vlastní pocity patnáctkrát častěji než pocity svých protějšků.³⁹ Jeden tříletý chlapec (Hugův syn Christopher) se rozhodl vlastními silami zdolat dlouhé schodiště a argumentoval tím, že už je přece velký kluk. Za pár minut se však unavil a chtěl, aby ho vzali do náruče, přičemž zdůrazňoval, že je ještě malý. Zdálo se, že ho ta nesoudržnost nijak neznepokojuje. Jednou také tvrdil, že nemusí jít hned do postele, protože je moc unavený. Je zřejmé, že způsob, jakým děti používají argumenty, má ještě k dokonalosti daleko (i když abychom byli spravedliví, musíme připustit, že rodiče někdy používají podobné argumenty a o jejich soudržnost se nestarají o mnoho víc).

Rodiče nijak neudiví, pokud jim řekneme, že děti produkují nové argumenty spontánně — dokonce je to podobně jako Sofiiu matku může přivádět tak trochu k zoufalství. Děti ale používají uvažování nejen k tomu, aby vysvětlily, proč ještě nemusejí do postele nebo proč mají nárok na hračky svých sourozenců. Vedle toho věnují také pozornost argumentům druhých a vyhodnocují je.

Ve snaze dokumentovat rozdíly v rodičovské výchově provedli psychologové řadu pozorování rodičů v interakci s jejich dětmi. Pokud jde o to říct dětem, co mají a nemají dělat, někteří rodiče se spoléhají především na autoritu. Jiní používají poněkud racionálnější přístup a vysvětlují dětem, proč musejí do postele, proč se musejí vykoupat, proč si musejí uklidit hračky, proč nemají otravovat sestřičku atd.

Psychologové měřili u dětí různé rysy, aby zjistili, zda má styl rodičovské výchovy vliv na jejich poznávání a chování.

Tyto studie prokázaly jednoznačnou výhodu užívání důvodů: racionální přístup „úspěšně pomáhal odolávat pokušení, vedl k pocitu viny ve vztahu k asociálnímu chování, vyvolával potřebu kompenzace ve vztahu k poklesku, podporoval altruismus a vysokou úroveň morálního uvažování“.⁴⁰ Zdá se, že děti alespoň částečně přijímaly poskytnuté důvody za své.

Problém těchto studií však spočívá v tom, že ukazují pouze korelaci. Rodiče s racionálním přístupem mají děti, které si vedou v mnoha ohledech lépe. To ale neznamená, že si vedou lépe právě díky racionálnímu přístupu. Tytéž kauzální faktory možná vysvětlují jednak to, proč mají někteří rodiče sklon své požadavky zdůvodňovat, a jednak proč děti těchto rodičů lépe odolávají pokušení nebo cítí vinu, pokud se chovaly asociálně. A i kdyby se tuto obavu podařilo rozptýlit, stále by to mohlo být tak, že děti jsou ve svých postojích ovlivňovány pouhým faktem, že se jim předkládají důvody, a ne kvalitou předkládaných důvodů.

Ve snaze lépe otestovat citlivost dětí na kvalitu argumentů jsme spolu se Stéphanem Bernardem a Fabricem Clémentem provedli jednoduchý experiment s malými dětmi.⁴¹ S pomocí panáčku Playmobil vyprávěl experimentátor příběh o holčičce Aniče a jejím pejskovi. Jednoho dne se pes zatoulal a děti mají Aniče pomoci ho hledat. Do příběhu vstoupí dvě nové postavy, které mají dětem při hledání poradit. První ukáže doleva a řekne: „Pes šel tudy, protože jsem ho viděl jít tím směrem“ — což je poměrně silný argument. Druhý ukáže doprava a řekne: „Pes šel tudy, protože šel tímto směrem“ — což je kruhový argument. Dokonce i tříleté děti byly na kvalitu argumentů citlivé: nechaly se snáze přesvědčit tím silnějším (tuto schopnost začínají projevovat už dvouleté děti).⁴²

Konzervační úlohy — jako je úloha zmíněná dříve v této kapitole, při níž se do sklenice s vodou ponořují plastelinové koule — vymyslel téměř před sto lety Jean Piaget, který testoval dětské chápání elementární fyziky a matematiky. Na internetu najdeme mnoho videí s malými dětmi, které tyto úlohy řeší. V jednom takovém videu se bystrá malá holčička dostane do sporu s mazanou experimentátorkou, která si sama vezme dvě sušenky a jí dá jenom jednu. „Myslíš, že jsme

se rozdělily spravedlivě?“ zeptá se. „Ne!“ odpoví důrazně holčička. Psycholožka potom rozlomí její sušenku na dva kusy a zeptá se: „Teď je to v pořádku?“ „Jo.“ „Proč?“ „Protože teď máme každá dvě!“⁴³

Pomocí konzervačních úloh můžeme malé děti obrátit o sušenky, ale také na nich studovat různé aspekty kognitivního vývoje, mimo jiné i vliv sociální interakce na rozvoj chápání. V sedmdesátých letech začalo několik skupin psychologů — ze Švýcarska,⁴⁴ Spojených států a Anglie, přičemž všichni se hlásili k Piagetovi — žádat šesti-leté a sedmileté děti, aby řešily konzervační úlohy ve dvojicích. Aby to bylo zajímavější, sestavili psychologové co nejvíce dvojic tak, že jedno z dětí prokázalo schopnost konzervační úlohy řešit samo (takzvaný konzervant), zatímco druhé to nedokázalo (takzvaný nekonzervant). Ukázalo se, že konzervanti jsou velmi přesvědčiví: bylo třikrát pravděpodobnější, že konzervant přesvědčí nekonzervanta, než naopak.⁴⁵

Přitom nelze říct, že by nekonzervanti pouze následovali vedení sebejistějšího nebo chytřejšího dítěte; oni skutečně měnili názor, protože konzervanti měli dobré argumenty. Pokud měli konzervanti a nekonzervanti diskutovat o jiných tématech, například „Jaký je nejlepší televizní program“, měli nekonzervanti v debatě úplně stejnou naději na vítězství.⁴⁶ Diskutují-li o konzervační úloze dva nekonzervanti, obvykle se nikam nedostanou, protože nemají žádný důvod se hádat. Pokud ale v úloze různými způsoby selžou, z jejich diskuse může vzejít skutečné pochopení. V jedné variantě konzervačních úloh je dětem ukázáno stejné množství vody nalité jednak do úzké vysoké sklenice a jednak do široké nízké sklenice. Fatima si třeba myslí, že více vody je ve vysoké úzké sklenici, zatímco Miriam je přesvědčena, že je jí víc v široké nízké sklenici. Fatima se možná pokusí Miriam ukázat, proč se mylí, a naopak. Prostřednictvím argumentace tak mohou obě připustit, že se mylily, a pochopit správnou odpověď: v obou sklenicích je stejné množství vody.⁴⁷

Už od raného věku jsou děti ovlivňovány dobrými důvody — nejen důvody dospělých, ale i důvody svých vrstevníků. V některých případech se dokonce zdá, že věnují větší pozornost důvodům vrstevníků než důvodům dospělých. Pokud učitelka vysvětlí řešení matematického příkladu, žáci její vysvětlení přijmou na základě důvěry. Jejím vy-

světlování ani nemusejí věnovat příliš velkou pozornost, protože závěr přijmou tak jako tak. Oproti tomu pokud mezi sebou žáci nesouhlasí, nejspíše změní názor, jestliže jsou konfrontováni s dobrými důvody. Jestli tedy názor skutečně změní, lze předpokládat, že chápou, proč to dělají. Studenti jsou si navzájem nejlepšími učiteli.

Ani vychovatelům pedagogický potenciál argumentace neunikl. Výzkum kooperativního učení, který započal už na začátku dvacátého století a sílu nabral v sedmdesátých letech, se stal „jedním z největších úspěchů v dějinách výzkumu výchovy“.⁴⁸ Stovky studií prokázaly, že pokud studenti o úloze diskutují v malých skupinách, často dospějí k hlubšímu pochopení látky.⁴⁹ Využívání kooperativního učení ve třídách však není vždy snadné. Musí zde existovat nesouhlas, ale ne tak silný, aby vyústil v konflikt. Nechat studenty, aby o problémech sami diskutovali, navíc vyžaduje spoustu času. Navzdory těmto praktickým překážkám se už v devadesátých letech více než dvě třetiny učitelů na základních a středních školách ve Spojených státech spoléhaly na kooperativní učení, přičemž obvykle to bylo pro dobro věci.⁵⁰

Jak se naučit lépe argumentovat

Tvrdíme-li, že základní rysy rozumu jsou univerzální, neznamená to, že bychom popírali kulturní rozdíly. Podobně jestliže upozorňujeme na brzký vývoj argumentace u dětí, neznamená to, že bychom popírali rozdíly mezi argumentací tříletého dítěte a argumentací dospělého. Základní dovednosti umožňující produkci a vyhodnocování důvodů se sice lidé učit nemusejí, ale přesto se mohou v argumentaci zlepšovat — dokonce výrazně.

Základní způsob, jakým se lidé stávají lepšími argumentátory, spočívá v tom, že si osvojí lokální znalosti relevantní pro přesvědčení publika. Jestliže například víte, jaký mají vaši přátelé vkus, pokud jde o filmy, můžete je efektivněji přesvědčit, aby s vámi šli na film, který se jim podle vás bude líbit. Lidé mohou také zjistit, jaký druh argumentů je pro dané publikum vhodný. Vědci například vědí, že v akademických článcích nemají příliš velkou váhu argumenty spočívající v dovolávání se autority. Velmi důležité je rovněž vědět, kdy je třeba argumentovat. Zjištění, v jakých kontextech se argumentace setkává s nesouhlasem

a v jakých je naopak podporována, je přinejmenším stejně důležité jako zjištění, jakým způsobem je třeba argumentovat. Nic z toho ale neznámá, že si osvojíte nové uvažovací dovednosti nebo že se z vás stane lepší myslitel.

V kapitole 12 jsme viděli, že na začátku diskuse často nemá smysl dávat si práci s hledáním nejsilnějších argumentů. Hledání silných argumentů je namáhavé a ne vždy je to také nutné; publikum může přesvědčit i slabý argument. Co víc, protiargumenty poskytované naším protějškem nám umožňují lépe pochopit opozici a nalézt argumenty, které pro ni budou vhodnější. S tím, jak se konverzace vyvíjí, lidé přicházejí s argumenty, které berou více v úvahu stanovisko jejich publika.

Výrazný příklad této dynamiky nabízejí děti. Když malé děti lžou, neberou příliš v potaz hledisko svých protějšků — například ignorují skutečnost, že jejich matka vidí stopu z drobků vedoucí ze spižírny až ke zloději sušenek. Důvody malých dětí rovněž bývají až nehorázně egocentrické. Pokud se jich matka zeptá, proč pořád berou sourozenci hračku, bez váhání odpoví: „Protože ji chci.“ Tím ignorují hledisko sourozence, který chtěl hračku zrovna tak (a také matky, které to samozřejmě došlo), a vystavují se snadným protiargumentům: „On ji chce taky“, „On ji měl jako první“ a tak podobně.

Jakmile se dítě úspěšně nastaví na protiargumenty matky — tím, že je přijme, anebo je pomocí nových argumentů odmítne —, můžeme hovořit o dynamice, která je znakem dobře fungujícího uvažovacího mechanismu. Některé protiargumenty lze ovšem anticipovat tak snadno, že se je lidem ani nechce produkovat. Pokud se například interakce mezi dítětem a matkou opakuje, matka se může naštvat: „Už jsem ti říkala, že tohle není žádný dobrý důvod!“ Matka očekává, že se dítě naučí, že jeho argument je slabý, a buď přijme porážku, anebo se pokusí přijít s nějakým lepším argumentem.

V předchozím příkladu se dítě musí naučit dvě věci. První spočívá v tom, že existují protiargumenty, ve srovnání s nimiž je jeho argument „Protože to chci“ slabý. Druhá je to, že neschopnost anticipovat tyto protiargumenty nese záporné sociální důsledky — v podobě našťvané matky. Situace se možná bude víckrát opakovat, ale nakonec se dítě pravděpodobně naučí argumentovat lépe.

Některé experimenty ukazují, jak se lidé učí anticipovat protiargumenty v případě složitějších témat. V kapitole 12 jsme mluvili o studii Deanny Kuhnové a jejích kolegů, při níž diskuse mezi kolegy umožnila adolescentům i dospělým produkovat lepší argumenty v otázce trestu smrti.⁵¹ Zlepšení zahrnovalo i schopnost nahlížet obě strany sporu. To neznámá, že by lidé museli nutně změnit názor a zaujmout pozici někde na půli cesty. Spíše je to tak, že tím způsobem dokázali anticipovat některé z argumentů druhé strany a byli jim schopni lépe čelit. Jeden z účastníků, který se stavěl jednoznačně proti trestu smrti, citoval argument v jeho prospěch: „Dokázal bych pochopit nutnost zabít vícenásobného vraha — už jen proto, aby se přerušil ten řetězec [vražd].“ Tento argument však zmínil jen proto, aby jej v následující větě vyvrátil poukazem na to, že stejně by posloužil i trest doživotí.

Uvedený experiment sice hovoří o reálném zlepšení v kvalitě argumentů, ale jeho dosah je omezený. Diskutováním o trestu smrti se lidé zlepšili v diskutování o trestu smrti, nic víc. Chtěli-li vědci a pedagogové dosáhnout toho, aby lidé lépe argumentovali v obecnějším smyslu, často se uchylují k jiným nástrojům, jako je například výuka kritického myšlení. To obvykle spočívá v tom, že se studenti učí o mnoha (údajných) argumentačních klamech — jako je argument *ad hominem*, šikmá plocha atd. — a kognitivních zkresleních — jako je egocentrické zkreslení. Celkově mají ale takové programy jen chabý účinek.⁵² I když lidé třeba dovedou velmi dobře odhalovat argumentační klamy a předpojatost u druhých, je pro ně mnohem obtížnější pohlédnout stejně kritickým okem i sami na sebe.⁵³

Jestliže učít se uvažování do značné míry spočívá v tom učit se schopnosti anticipovat protiargumenty, nejlepším řešením by mohlo být vystavovat lidi většímu množství protiargumentů — a tlačit je k tomu, aby více argumentovali. Pokud je první argument snadno sestřelen a člověk narazí na silný odpor v podobě platných argumentů ve prospěch druhé strany, doví se tím nejen něco o obsahu těchto specifických argumentů, ale také o výzvě, kterou představují protiargumenty obecně. Zjistí, že nechce-li vyslovovat neobhajitelné názory nebo předkládat argumenty, které každý snadno smete ze stolu a jež poškozují jeho důvěryhodnost, určitá míra anticipace může být velmi prospěšná.

Uvažování o morálních a politických tématech

Deanna Kuhnová a Amanda Crowellová se rozhodly zjistit, zda se ze studentů stanou lepší myslitelé, pokud je nechají argumentovat ve skupinách, třeba i o věcech, o nichž nikdy předtím nedebatovali.⁵⁴ Výzkumnice srovnávaly výsledky dvou programů, které byly oba poměrně náročné: jednalo se o dvě padesátiminutová setkání týdně v průběhu tří let. Jeden program představoval v zásadě kurz filozofie, na němž se řešily různé společenské otázky. Hodně se tam psaly eseje, ale probíhaly i určité skupinové diskuse. Ve druhém programu si měli studenti vyměňovat argumenty na témata, jako je domácí vzdělávání nebo politika jednoho dítěte v Číně. Měli možnost strávit určitý čas vybrušováním svých argumentů, než se při několika argumentačních kláních střetli se svými kolegy.

Na konci každého roku měli studenti písemnou formou obhájit své stanovisko v nějakém úplně novém tématu. Studenti, kteří navštěvovali spíše tradiční kurz filozofie, měli sice větší zkušenosti s psaním esejů, ale jejich argumenty byly ve srovnání s druhou skupinou jednodušší. Studenti zběhlí v argumentaci předkládali argumenty mnohem komplexnější, které často braly v úvahu i druhou stránku věci.

Zdá se, že argumentování z nás dělá lepší myslitele ve všeobecném smyslu. Jsme-li konfrontováni s protiargumenty na určité téma, naučí nás to anticipovat jejich přítomnost i v jiných kontextech. Argumentativní teorie uvažování sice neříká, jak dalece lidé generalizují svá očekávání ve věci protiargumentů, i tak ale výsledky zmíněných experimentů vysvětluje lépe než teorie intelektualistická. V experimentu Kuhnové a jejích kolegů zaznamenali absolventi standardního kurzu filozofie velmi malý pokrok, přestože procházeli velice intenzivním tréninkem v oblasti individuálního uvažování. Oproti tomu ti, kteří měli mezi sebou navzájem argumentovat, si osvojili dynamiku argumentace v obecném smyslu a nakonec psali i lepší eseje. Tím, že se naučili argumentovat mezi sebou, si osvojili i schopnost lépe uvažovat samostatně.

Účastníte se psychologického experimentu, který má zkoumat morální úsudky. Experimentátor vás posadí do malé místnosti a dá vám vyplnit dotazník sestávající z několika krátkých příběhů. Jeden z nich vypráví o dokumentárním filmu, který vznikl poněkud pochybným způsobem: někteří z lidí v něm vystupujících tvrdí, že když s nimi dělali rozhovor, nevěděli, že je filmují. Na dotaz, zda souhlasíte s rozhodnutím studia zveřejnit film i za těchto okolností, odpovíte silně nesouhlasně. Proč jste tak přísní? Možná proto, že dotyční jsou imigranti z Mexika, tedy populace, kterou rozhodně není třeba vykreslovat v nepříznivém světle, anebo proto, že dochází k narušování lidského soukromí a vám to dělá starosti, anebo proto, že v místnosti něco strašně smrdí.¹

Pokud jde o skryté manipulace s lidským chováním, psychologové dovedou být velmi kreativní. Když studovali, jaký vliv mají pocity hnusu na morální soudy, uchýlili se k hypnóze, záběrům odporných záchodků nebo popelnicím přetékaným starými krabicemi na pizzu a špinavými obvazy. V tomto případě použili „prdový sprej“: někteří účastníci vyplňovali dotazníky poté, co se kolem nich rozšířil zápach, jenž bývá obvykle doprovodem jevu zvaného flatulence. Ti, kteří číchlali nepříjemný zápach, byli ve svých morálních soudech přísnější než ti, kteří dýchali čistší vzduch. Nelze říci, že by zde morální soudy diktoval rozum. Diktoval je prdový sprej.

Jiné nežádoucí vlivy jsou ještě znepokojivější, jak možná vědí izraelští vězni, pokud čtou vědeckou literaturu. V roce 2011 informovali tři vědci o podivném vzorci v rozhodování izraelských soudců účastnících se zasedání komisí pro podmíněčné propuštění.² Na začátku pracovní doby si soudci počínali relativně blahosklonně a schvalovali

zhruba dvě třetiny žádostí. Kolem desáté hodiny dopolední najednou klesl počet kladných vyřízení téměř k nule, načež o půl jedenácté vyskočil zpátky na šedesát pět procent. Poté během následujících dvou hodin opět klesal. Ve dvě odpoledne došlo znovu ke skoku nad šedesát procent, po němž míra kladných vyřízení směřem ke konci pracovní doby zase prudce klesala.

Tento vzorec nebylo možné vysvětlit jakýmkoli racionálním faktorem. Co se dělo? Děly se přestávky. Kolem desáté přinesli soudcům svačinku a v jednu měli oběd. Tyto přestávky jim vrátily dobrou náladu, s níž začínali den. Jejich motivace ale rychle klesala, a jelikož kladné vyřízení žádosti obnáší více papírování než její zamítnutí, klesaly i naděje vězňů, že se dostanou na svobodu. Nevíme, zda se vězeňské asociace složily soudcům na nápojový automat, ale jedno je jisté: soudci nikdy jako důvod zamítnutí žádosti o podmíněčné propuštění neuvedli svou únavu.

Dosud jsme se zabývali hlavně problémy, které připouštějí více či méně správnou odpověď, ať už se jedná o logické úlohy, politické předpovědi, nebo třeba i vynášení rozsudků. Uvažování však nachází uplatnění také v oblastech, jako je estetika nebo morálka, kde správná odpověď není zdaleka tak jasná nebo kde není jisté, zda správná odpověď vůbec existuje.

Morální uvažování bývá sice často pojednáváno nezávisle na jiných typech uvažování, ale i zde můžeme zaznamenat ekvivalent intelektualistického přístupu k rozumu. Tento intelektualistický pohled na morální uvažování — například zjednodušená verze Kantova postoje — říká, že rozum může a měl by být v morálních otázkách konečným arbitrem. Prostřednictvím rozumu by si lidé měli osvojovat správné morální principy a potom v souladu s těmito principy jednat nebo soudit. Po většinu dvacátého století psychologové morálky jako Jean Piaget nebo Lawrence Kohlberg přijímali tu či onu verzi intelektualistického přístupu a na jejím základě dospívali k závěru, že čím lepší je užití rozumu, tím morálněji se lidé chovají.

Úvahy o morálce však některé myslitele — od svatého Pavla až po Kierkegaarda — vedly i k tomu, aby vnímali morálku jako jev řízený emocemi a intuicemi. I oni našli mezi psychology své spojence — například autory důvtipných studií popsaných v předchozích odstavcích.

V kapitolách 11 až 15 jsme sice přednesli řadu pádných argumentů proti intelektualistickému přístupu, oblast morálky však představuje zcela novou výzvu. Možná že je rozum schopen překonávat intuice a vést osamělého myslitele k osvětenějším rozhodnutím právě v této oblasti. Anebo naopak, možná je rozum v morální oblasti natolik impotentní, že názory lidí nezmění ani obsahově správné argumenty.

Jak nás uvažování vede k nemorálnímu jednání

V roce 2001 publikoval Jonathan Haidt průlomový článek „Emocionální pes a jeho racionální ocas“.³ Podle Haidta existuje rozum jen proto, aby „vrtěl psem“, tedy aby vytvářel retroaktivní ospravedlnění pokrývající stopy intuice a emocí, které všechno skrytě řídí. Studie zmiňované dříve v této kapitole se s Haidtovou teorií dokonale shodují, neboť ukazují, že morální soudy jsou spíše než rozumem řízeny irelevantními faktory, jako je nepříjemný zápach nebo špatná nálada v důsledku únavy. Haidt ale zašel ještě dál a předložil domněnku, že místo aby nás rozum vedl k tomu udělat správnou věc, nám možná poskytuje výmluvy pro to, abychom správnou věc neudělali.

V sedmdesátých letech provedl Melvin Snyder se svými kolegy důvtipný experiment, který prokázal, že studenti skočí i po té nejhlupejší výmluvě, jen aby si nemuseli sednout vedle invalidy.⁴ Účastníkům bylo řečeno, že mají hodnotit staré komedie. Filmy se promítaly na dvou obrazovkách v jedné místnosti rozdělené přepážkou. U každé obrazovky byly dvě židle, jedna prázdná a jedna, na které seděl komplic — experimentátor předstírající, že je další účastník. Jeden komplic neměl žádné zvláštní znaky, zatímco druhý měl těžké kovové ortézy, což naznačovalo, že se jedná o invalidu.

Účastníkům bylo řečeno, že na každé obrazovce se bude promítat jiný typ filmů — buď bláznivé komedie, anebo komedie se smutným hrdinou. Jakému filmu dávali účastníci přednost? Ukázalo se, že vždy chtějí vidět film, který jim umožní posadit se vedle komplice bez postižení — bez ohledu na to, o jaký žánr se jedná. V rychlosti si vymýšleli důvody, proč se jim líbí takové a takové staré komedie, jen proto, aby nemuseli sedět vedle invalidy.

Od té doby se podařilo shromáždit množství podobných příkladů. Například mužští účastníci experimentů upravují své preference proto, aby si mohli vzít sportovní magazín s kolekcí dámských plavek: pokud je to ten, kde se píše o více sportech, pak je rozhodujícím faktorem právě to; pokud je to ten, kde je více článků na obecná témata, pak se rozhodujícím faktorem stanou právě tyto články. Jak zní stará výmluva — „Kupuji si *Playboy* kvůli článkům“.⁵

Filozof Eric Schwitzgebel dotáhl tuto logiku do extrému a začal zkoumat chování expertních morálních myslitelů, lidí, kteří mají čtení, přemýšlení a mluvení o morálním uvažování přímo v popisu práce: profesorů etiky. Ukázalo se, že navzdory všem jejich morálním úvahám není u etiků o nic pravděpodobnější, že budou chodit k volbám, platit registrační poplatky na konferencích, odpovídat na e-maily studentů nebo se zdržovat hrubého chování, než u jiných profesorů filozofie.⁶

Tyto příklady potvrzují Haidtův model a ukazují nám malichernost morálního uvažování, ať už umožňuje studentům vyhýbat se lidem, v jejichž přítomnosti se cítí nesví, mužům zírat na spoře oděné modelky, nebo profesorům etiky nechodit k volbám.⁷ Nezdá se ovšem, že by v kterémkoli z těchto případů vzniklé racionalizace působily další škody. Nově objevená vášň studentů pro bláznivé komedie zřejmě neublíží ani jim, ani lidem s pohybovým omezením. Pokud se ale máme dopouštět morálních přešlapů ve větším měřítku, potřebujeme k tomu i silnější racionalizace, které se následně mohou osamostatnit a žít vlastním, děsivým životem.

Velký myslitel, mizerné racionalizace

Před pár lety pozval Jon Haidt jednoho z nás (Huga) na Univerzitu ve Virginii, aby se tam podělil o své myšlenky. Žádný výlet do Charlottesville se neobejde bez návštěvy plantáže Monticello, domova Thomase Jeffersona. Na této „hůrce“ toho o otci zakladateli zjistíme skutečně mnoho. Poznáme jeho lásku ke knihám, které zaplnily dvě velké místnosti. Dovíme se o jeho obdivu k myslitelům francouzského osvícenství, zvěčněným ve skvostných mramorových bustách. Také o jeho technickém talentu, jehož dokladem jsou obrovské hodiny, které sám

sestrojil. O jeho architektonickém nadání, které dalo tomuto klenotu klasicistní architektury vzniknout.

Pro žádný z těchto divů bychom však neměli zapomínat, kdo ten dům postavil a kdo tu dvoutisícihektarovou plantáž obhospodařoval. Otroci. Byly jich téměř dvě stovky.⁸ Otroci, kteří šli na prodej jako dobytek, když měl Jefferson zaplatit všechny ty nóbl busty nebo uhradit jiné rozmarné výdaje.⁹ Otroci, kteří byli vedeni k poslušnosti bičem.¹⁰ Otroci, kteří byli prodáváni do vzdálených krajů, „aby ostatní měli příklad [...] in terrorem“.¹¹

Jak zdůrazňuje řada Jeffersonových životopisců,¹² takové chování nebylo u virginského plantážníka revoluční éry nijak výjimečné. Jefferson však nebyl žádný typický virginský plantážník revoluční éry. Byl to propagátor všeobecného vzdělání, zakladatel velké univerzity, odpůrce krutých trestů, strůjce náboženské tolerance ve Virginii a také autor těchto slov: „Pokládáme za samozřejmé pravdy, že všichni lidé jsou stvořeni sobě rovni a jsou nadáni jistými nezczizitelnými právy, mezi něž patří právo na život, svobodu a budování osobního štěstí.“¹³ Nezní to trochu jako kognitivní disonance?

Jelikož byl Jefferson takový brilantní myslitel, představuje jeden z nejdramatičtějších příkladů Haidtova modelu. Uvažuje-li o tom, co by se mělo udělat s otroctvím, bez potíží nalézá důvody proti emancipaci.

Ve svých *Poznámkách o státu Virginia*¹⁴ vyjádřil Jefferson obavy, že emancipace povede pouze k „vyhlazení té nebo oné rasy“. Zde by se byl mohl zastavit, on ale chtěl své stanovisko co nejlépe zdůvodnit, a tak „k těmto námitkám, které jsou povahou politické“, přidal „další, které jsou povahou tělesné a morální“. Černoši a běloši nemohou žít společně v harmonii, protože černoši vykazují řadu tělesných i morálních vad. „Není snad jemná směs červené a bílé rozlévající se po tváři bělocha a vyjadřující každou jeho vášň neskonale lepší než ona věčná monotónnost černé, která vládne ve tváři černocho a zakrývá ji neproniknutelným závojem?“ Černoši jsou možná „odvážnější“, ale pouze „kvůli nedostatku prozíravosti“. Jejich láska není než „dychtivá žádost“. „Jejich zármutek rychle pomine.“ „Zdá se, že jejich život je naplněn spíše pocity než uvažováním.“ Zkrátka a dobře, „tento nešťastný rozdíl v barvě a možná i ve schopnostech znamená velkou překážku emancipace těchto lidí“.

Rozum se nám zde představuje v nejhorším možném světle. Je zjevně předpojatý a převrací nanejvýš subjektivní hodnocení — „eleganternější symetrie tvarů“ — v objektivní soud — „skutečné rozdíly, které jsou dílem přírody“. Vynikajícího vědce staví do role pitomce schopného tvrdit, že orangutan „dává černoškám přednost před samičkami vlastního plemene“. Bystrého intelektuála nutí říkat, že černoši na jednu stranu „zřejmě potřebují méně spánku“ — to když mají „vysedávat do půlnoci“ a „zabývat se nicotnou kratochvílí“ —, a na druhou stranu mají přece jen „schopnost spát“, neboť „zvířeti, které nepřemýšlí a jehož tělo nemá zrovna co na práci, nic jiného než spánek samozřejmě nezbyvá“. Mistrovského řečníka vede k tvrzení, že právě teď se s nejzoufalejší porobou lidí tmavé pleti nedá nic dělat, protože nemají splývavé vlasy.¹⁵

Nelze říct, zda příčinou odmítnutí okamžité emancipace byly u Jeffersona obavy z rasové války, anebo rasistické přesvědčení.¹⁶ Místo emancipace upřednostňoval dlouhodobé nerealistické plány na vzdělávání mladých černochů, kteří měli být odloučeni od rodičů a posláni zpátky do Afriky.¹⁷ Jedině přesvědčení o podřadnosti černé rasy v něm však mohlo vyvolávat takový strach z mezirasového setkávání (ovšem až na to, že spal se svou otrokyní Sally Hemingsovou). Proč posílat emancipované otroky do Afriky? Protože „až budou osvobozeni, bude jim tak znemožněno mísit se s jinými rasami“.¹⁸ Vždyť „jejich míšení s bílými lidmi vede k úpadku, s jakým nemůže než souhlasit žádný vlastenec, žádný obdivovatel toho, co je nejlepšího v lidské povaze“.¹⁹

Zjistit příčinu takových přesvědčení je obtížné už i u lidí, kterých se můžeme přímo zeptat, a máme-li rekonstruovat myšlenkové procesy někoho, kde je mnoho let po smrti, musíme se na spekulace spolehnout ještě víc. Víme však, že Jefferson se nestal otrokářem v důsledku svého rasistického přesvědčení. Spíše zdědil plantáž i s otroky a zřejmě také s postojem běžných otrokářů té doby. Později přijal rovněž ideály osvícenství, které hlásali jeho intelektuálně založení přátelé. Takový obrovský rozpor mohl překonat pouze velmi kreativní myslitel a smutný způsob, jímž se s touto výzvou vyrovnal Jefferson, patří k jeho dědictví stejně jako cokoli jiného.

Rozum se jednoznačně nechová tak, jak by se nám líbilo, tj. nepomáhá lidem dospívat k osvětenějším soudům a nevede je k lepším

rozhodnutím. Jefferson měl k dispozici vynikající intelekt, veškeré vědomosti své doby i ty nejuznesenější ideály; měl by tedy úvahami dospět ke správným přesvědčením a spravedlivému jednání. Místo toho mu rozum poskytl jen pohodlné racionalizace, které mu umožnily ponechat si otroky i bohatství. Tyto racionalizace navíc bohužel nezůstaly tím, čím byly, a udělaly z Jeffersona „intelektuálního kmotra rasistické pavědy jménem americká škola antropologie“.²⁰

Takové příklady by nás mohly vést k tomu, abychom morální uvažování raději zamkli někam do trezoru a klíč hodili do kanálu. Měli bychom však také vzít v úvahu, že schopnost rozumu racionalizovat je sice nesmírná, ale není neomezená. Někdy prostě žádná výmluva neexistuje a lidé se musejí rozhodnout, budou-li jednat nemorálně bez ospravedlnění, anebo si budou počínat přece jen morálně. Mluvíli jsme o tom, jak si studenti vymýšleli, proč se jim líbí určité filmy, jenom aby nemuseli sedět vedle invalidy. Ve stejné studii byla jiná skupině účastníků taková možnost odepřena: na obou obrazovkách se promítal stejný film. Tito účastníci tudíž nemohli použít dokonce ani falešný důvod, proč si nemohou sednout vedle invalidy, a tak si k němu sedali mnohem častěji. Podobně někteří Jeffersonovi současníci zjistili, že vlastnění druhých lidí prostě nedokážou ospravedlnit. George Washington své otroky v závěti osvobodil a poskytl jim i nějaké prostředky. Benjamin Franklin osvobodil své otroky ještě za života. Zdá se, že tedy nelze „nalézt nebo vytvořit důvod pro všechno, co si usmyslíme“²¹ — leda snad jsme-li tak inteligentní jako Thomas Jefferson.²²

Může uvažování měnit morální názory lidí?

Obraz morálního uvažování, který jsme až dosud vykreslovali, ten, který zdůrazňuje i Haidt, dokonale odpovídá jedné straně interakcionistického přístupu. Místo aby rozum pečlivě zvažoval morální hodnotu soudu nebo rozhodnutí, hledá spíše ospravedlnění věcí, které lidé chtějí dělat tak jako tak — svou roli zde tedy sehrává egocentrické zkresení. Spokojenost s plytkými důvody a chabými racionalizacemi odráží další nebezpečí osamocené užití rozumu: absenci kritického hodnocení vlastních ospravedlnění a argumentů.

Haidtova teorie má však ještě jednu složku, iluzi spočívající ve vrtění ocasem druhého psa. Jak by mohla argumentativní teorie uvážování předpovědět, „v debatě na morální téma očekáváme, že úspěšné vyvrácení oponentových argumentů povede ke změně oponentových názorů“. Haidt ale říká, že „pokud si něco takového myslíme, je to, jako bychom si mysleli, že psa učiníme šťastným, když mu budeme sami vrtět ocasem“.²³ Jinými slovy, jakkoli silně se vaše argumenty zdají být, názory lidí na morální otázky stejně nezmění. Lidé se místo toho budou nadále řídit intuicemi a emocemi.²⁴

Haidtův slavný článek „Emocionální pes“ začíná příkladem neschopnosti rozumu ovlivňovat morální soudy:

Julie a Mark jsou sourozenci. O letních prázdninách společně cestují po Francii. Jednu noc tráví sami v chatě na pláži. Rozhodnou se, že by bylo zajímavé a zábavné, kdyby se spolu zkusili vyspat. Přinejmenším by to byla pro ně pro oba nová zkušenost. Julie bere antikoncepční pilulky, ale Mark stejně pro jistotu použije kondom. Oběma se milování líbí, ale rozhodnou se, že už to nikdy nebudou opakovat. Také se domluví, že o tom nikomu neřeknou, a toto společné tajemství je ještě sblíží. Co si o tom myslíte? Je v pořádku, že se milovali?²⁵

Z účastníků experimentu, kterým Haidt s kolegy tuto otázku položil, většina odpověděla, že sex mezi Julii a Markem byl nepřijatelný. Když se jich experimentátor zeptal proč, uvedli spoustu důvodů, v průměru devět na osobu. Všechny ty důvody experimentátor sestřelil. „Mohli by mít děti s nějakou vadou.“ Ne, použili dvojí ochranu, takže z toho žádné děti nebudou. „Způsobí jim to psychické problémy.“ Naopak, ten zážitek je ještě sblížil. „Až to lidi zjistí, budou to odsuzovat.“ Zachovají to jako tajemství: nikdo to nezjistí. A tak pořád dál. Účastníci však neřekli: „Nedokážu zformulovat racionální základ pro své morální odsouzení, a proto je беру zpět.“ Většina se tvrdošjně držela soudu, který nedokázali obhájit.

Interakcionistický přístup však předpokládá, že dobré důvody by měly mít určitou váhu. Proč tedy někteří z lidí, kteří nedokázali Haid-

tovy argumenty vyvrátit, nezměnili názor?²⁶ A obecněji, je-li pravda, že lidé nemění názor v reakci na morální argumenty, proč k tomu nejsou ochotni?

Může nás sice přivádět k zuřivosti nebo k zoufalství, pokud se nám nedaří měnit názory lidí, zvláště v případech důležitých morálních otázek, ale to ještě neznamená, že ti, s nimiž nepohneme, se chovají iracionálně. Podle interakcionistického přístupu k rozumu by lidé měli být citliví na silné důvody, ale ani zdánlivě silné důvody by neměly zcela převálcovat všechny další obavy. Například můžeme cítit silnou intuitivní nechuť přijmout daný závěr. Některé intuice se obtížně vyjadřují, a proto se nám třeba nedaří vysvětlit, proč odmítáme i zjevně silný argument. To neznamená, že naše intuice jsou iracionální — třebaže naše neschopnost obhájit stanovisko tváří v tvář silným argumentům může způsobit, že to tak vypadá. Některé z nejdůležitějších intuic, které nám brání přijmout dokonce i argumenty, které nedokážeme efektivně vyvrátit, mají co do činění s úctou k odborníkům.

Když se například Moana snaží přesvědčit Teikiho, svého liberálně založeného přítele, že globální změna klimatu je mýtus, oba se při debatě odvolávají na experty — ovšem ne tytéž experty. Odvolat se na experty je racionální. Kdybychom to nedělali, byli bychom zcela bezmocní v celé řadě důležitých otázek, s nimiž nemáme žádné osobní zkušenosti a o nichž nedokážeme kompetentně uvažovat. Jakmile se odvoláme na určité experty, dává smysl nepřikládat velkou váhu protichůdným argumentům třetích stran. I kdybychom my sami na žádné protiargumenty nepřišli, věříme, že experti, na něž se odvoláváme, by to dokázali. Například Moana by mohla Teikimu předložit spoustu argumentů, které není schopen vyvrátit, protože přesně neví, proč jsou experti, kterým důvěřuje, o globální změně klimatu přesvědčeni. Teiki však pravděpodobně svůj názor nezmění, neboť si myslí, že jeho experti by Moaniny argumenty vyvrátit dokázali.

Jestliže není možné názor okamžitě otestovat, je poměrně racionální přijmout jej na základě důvěry, a také je poměrně racionální, že lidé důvěřující různým autoritám spolu umanutě nesouhlasí. Tím nechceme říct, že se jedná o ten nejiracionálnější možný postoj. Inteluálně náročnější přístup vyžaduje jasnost a ochotu změnit názor ve světle důkazů a protichůdných argumentů. Tento postoj, který se

stal běžnějším s rozvojem vědy, je z epistemického hlediska vhodnější — nikdo ale nemá čas ani zdroje na to, aby jej mohl použít u každého tématu.

Jak nám argumentace pomáhá správně odpovídat na morální otázky

Máme tedy dál uvažovat o morálních otázkách? Osamělé uvažování vede k dosti pochybným výsledkům, a dokonce i argumentace zde čelí řadě překážek. Naše odpověď však zní jednoznačně ano. Dokonce se domníváme, že většina morálních přesvědčení je argumentům výrazně přístupnější než třeba naše vnitřní pocity ohledně incestu. Přesvědčení ohledně toho, co by měla policie dělat se zločinností v naší čtvrti nebo jak škaredé bylo od Rosse, že byl Rachel nevěrný, nemají v komunitě žádnou předem danou konsenzuální odpověď ani neurčují, kdo je v dané věci naším přítelem a nepřítelem. Pokud je ale převažujícím zájmem nesouhlasících lidí věci vyjasnit, argumentace nejenže je schopna měnit jejich názory, ale také je mění k lepšímu.

Zjevným problémem při testování této predikce je absence jasných morálních měřítek, která by nám řekla, zda argumentace vede k lepšímu morálnímu přesvědčení — vždyť kdyby existovalo jednoznačné morální měřítko, nebyl by ani žádný důvod ke sporům. Můžeme se však podívat na situace, kde spolu dospělí obvykle souhlasí, a zjistit, co se zde děje v průběhu vývoje dítěte. Jestliže se děti určitého věku na něčem nedokážou shodnout nebo jsou danou otázkou zmatené, můžeme sledovat, které z nich jsou přesvědčivější: ty, které sdílejí přesvědčení dospělých, anebo ty, které hájí méně vyzrálé stanovisko.

Jean Piaget povýšil matení dětí na hotové umění. Vzal si třeba devítileté děti a pověděl jim tyto dva příběhy:

Příběh 1

Byl jeden malý chlapec jménem Jeník. Zrovna byl u sebe v pokoji, když ho maminka zavolala k večeři. Otevřel dveře do jídelny, ale za dveřmi stál podnos se šesti šálky. Jeník nemohl vědět, že tam ten podnos stojí. Otevřel dveře, podnos srazil a všech šest šálků se rozbilo.

Příběh 2

Byl jeden malý chlapec jménem David. Jednoho dne, zrovna když maminka nebyla doma, si chtěl vzít ze skříně nějaké sladkosti. Vylezl na židli a natáhl ruku. Sladkosti byly ale moc vysoko a on na ně nedosáhl. A jak po nich šmátral, převrhl šálek, který spadl a rozbil se.²⁷

Piaget se děti zeptal: Který z těch dvou chlapců je zlobivější, Jeník, nebo David? Když Piagetův experiment zopakovali Patrick Leman a Gerard Duveen, zjistili, že podle většiny je zlobivější Jeník.²⁸ Jako dospělí se ale všichni jistě shodneme, že sama otázka je položena nesprávně. Jak dalece je zlobivý David, zůstává věcí diskuse, ale Jeník rozhodně neudělal nic špatného. To, že rozbil šálky, byla jen náhoda, nebyl to dokonce ani důsledek jeho nedbalosti. Povzbudivé je, že pokud měly dvojice dětí s různými názory možnost celou věc prodiskutovat, bylo pětkrát pravděpodobnější, že jako zlobivějšího označí Davida. Jejich morální soudy se díky argumentaci zpřesnily.

Překvapivá účinnost politických debat mezi občany

Mezi dospělými se některé morální debaty vyvinou v debaty politické — debaty nejen o tom, co je správné nebo špatné, ale také co by měla komunita dělat, aby problém napravila. Je zde pokušení dívat se na politické debaty spíše skepticky. V některých demokratických zemích se největší publicitě v této oblasti těší debaty kandidátů na funkci prezidenta. Jedná se o poněkud nepřírozená představení, kde debatéři vědí, že nemají nejmenší šanci jeden druhého přesvědčit, a usilují hlavně o to, aby posílili podporu své základny. Naštěstí se debaty o politických tématech neodehrávají pouze mezi prezidentskými kandidáty, ale probíhají také mezi občany.

Když Samuel Huntington prohlásil, že „otevřené, svobodné a regulární volby jsou [...] základem demokracie“, vyjádřil tím všeobecně přijímaný názor.²⁹ Hlasování však není jediný způsob, jak (potenciálně) spravedlivě zjistit názor veřejnosti. Není to vlastně ani ten nejstarší a nejběžnější způsob.³⁰ Jak jsme zmínili v kapitole 16, skupiny lovců a sběračů dospívají ke skupinovým rozhodnutím na základě

společného debatování. Pokud předpokládáme, že se život v těchto skupinách podobá životu našich předků z doby kamenné, znamená to, že debatování má za sebou mnohem delší historii než hlasování. Amartya Sen ve své knize *Demokracie a její globální kořeny* bere čtenáře na krátkou přehlídku nezápádních demokratických tradic — z nichž mnohé byly založeny na debatování.³¹ Od velkých mezináboženských dialogů, které pořádal v šestnáctém století v Indii vládce Akbar, až po lidová shromáždění kmene Thembu v Jižní Africe, která v mladém Nelsonu Mandelovi zanechala dojem „demokracie v nejčistší podobě“,³² je debatování po celém světě nositelem naděje, že jsme schopni dosahovat lepších přesvědčení a činit lepší rozhodnutí.

Začátkem osmdesátých let začali politologové věnovat větší pozornost roli debat ve funkční demokracii.³³ Nejprve se tato nová oblast *deliberativní demokracie* zaměřovala na vznešené ideály, na potenciál debaty při prosazování racionálního diskurzu, slušnosti, občanské aktivity a vzájemného respektu. Potom politologové konfrontovali tyto vznešené ideály s realitou debat mezi rozdělenými, neinformovanými a někdy i rozlíčenými občany. K překvapení mnohých vznešené ideály vítězily. Shromáždíme-li vzorek občanů, rozdělíme je do malých skupin a s mírným ponoukáním moderátora je necháme diskutovat o politice, začnou se dívat na dobré věci.³⁴ Účastníci takových diskusí jsou v důsledku lépe informovaní, mají lépe definované postoje, ale také hlouběji chápou názory druhých. Jejich hlediska mají tendenci sbíhat se k rozumnému kompromisu. Je pravděpodobnější, že v budoucnu se budou více zapojovat do politického života. Debatování mezi občany zkrátka funguje.

Jeden z nejméně úspěšných experimentů s deliberativní demokracií provedli Robert Luskin a James Fishkin. V desítkách měst organizovali debatní skupiny, kde spolu občané diskutovali a dospívali k informovanějším postojům v různých politických otázkách. Jedním z těchto měst byl i Omagh v Severním Irsku.

Patnáctého srpna 1998 vybuchla v Omaghu bomba, která zabila dvacet devět lidí a dalších více než dvě stě zranila. K útoku se přihlásila odštěpená skupina Irské republikánské armády — která si kreativně říkala Prává IRA — a vzpomíná se na něj jako na jedno z největších zvěrstev dlouhého a krvavého konfliktu o vládu v Severním Irsku. Katolíci

a protestanti mají v Omaghu spoustu důvodů k tomu, aby si navzájem nedůvěřovali a drželi se přesvědčení svých skupin. Není to zkrátka ideální místo pro debatování.

Když ale Luskin, Fishkin a dva jejich kolegové požádali vzorek místní populace, který zahrnoval katolíky i protestanty, aby diskutovali o politice ve vzdělávání, debaty byly konstruktivní, dokonce při velmi ožehavých tématech.³⁵ V debatě vyvstala otázka smíšených škol pro děti obou náboženství a debatěři na sebe nekřičeli, jejich názory se nepolarizovaly. Po diskusi účastníci změnili v některých bodech názor a věděli toho mnohem víc o politice vzdělávání. Také zjistili, že druhá strana je důvěryhodnější a otevřenější rozumným argumentům, než očekávali.

Kritici deliberativní demokracie hovoří o potížích, k nimž dochází, jakmile debaty překročí určité měřítko: diskuse funguje dobře mezi několika lidmi, ale ne už tak dobře, pokud je těch lidí několik milionů. Fishkin spolu s americkým odborníkem na ústavní právo Brucem Ackermanem navrhl, že by se měl zřídit Den debat, státní svátek, při němž by lidé debatovali o nadcházejících volbách. Taková instituce by bezesporu podpořila roli diskuse ve veřejném životě, argumentace už ale sama o sobě prokázala schopnost dosáhnout rozsáhlých mravních i politických změn.

Abolicionismus: nesnadný případ

Koncem osmnáctého století ovládali Britové transatlantický obchod s otroky,³⁶ a navíc spravovali obrovská území v Americe, která nesla příslib neslýchaného bohatství. Ekonomická logika říkala, že by měli poslat přes oceán stovky tisíc otroků, kteří budou všechnu tu půdu obdělávat.³⁷ Místo toho se rozhodli obchod s otroky zrušit. Jak se abolicionistům podařilo dosáhnout tak dokonalého obratu?

Z našeho moderního pohledu se to jeví jako snadný argument. Proč by mělo být nutné kohokoli přesvědčovat, že otroctví je zlo, které je třeba zakázat? Přesvědčení, že otroctví je zlo, však bohužel nebylo vždy morálním truismem. Právě naopak, po většinu dějin bylo součástí každodenního života. Praktikovali je Řekové i Římané, povolal je judaismus, křesťanství i islám a po většinu evropské historie

nepředstavovalo žádný problém. Karta se obrátila teprve ve chvíli, kdy proti této praxi začali vehementně vystupovat osvícenci, například Diderot. A současně začala nová náboženská hnutí — především kvakeři — nabízet nový výklad bible, v jehož světle se z otroctví stala velmi nekřesťanská instituce. Otrokáři museli konečně přijít s nějakým ospravedlněním.

Obránci otroctví se výzvy chopili a po určitou dobu se dokonce pokoušeli mít morálně navrch. Tvrdili, že život v Africe byl pro svou krutost prakticky nesnesitelný. Oproti tomu při cestě přes Atlantik se s otroky zachází, jako kdyby to byli nějací VIP, dostávají „dýmky a tabák“ a „rozptyluje je hra na hudební nástroje“. Kontrast byl podle otrokářů takový, že „devět z deseti [otroků] se raduje, když padnou do našich rukou“.³⁸ Navíc je celý obchod s otroky nezbytností, protože když otroci dorazí do cíle, nemají dost dětí na to, aby se jejich populace udržela. To je způsobeno tím, že jejich ženy jsou „prostitutky“, které musejí často chodit „na potrat, aby mohly pokračovat ve svém řemesle a neztrácely čas“. „Takové promiskuitní vztahy,“ pokračuje Edward Long ve svých *Dějínách Jamajky*, „početí nutně znesnadňují nebo mu přímo brání.“³⁹ Otroci by zkrátka měli být za otrokářství vděční, ale také by se jim mělo klást za vinu.

Tyto argumenty jsou nejen odporné, ale také naprosto absurdní. V té době však britští občané neměli dost spolehlivých informací o tom, co se v Africe, Karibiku a Americe děje. A ani sami Britové si nežili kdovíjak pohodlně. Průmyslová revoluce sice umožnila některým lidem nesmírně zbohatnout, jiným ale přinesla jen bídu. V přístavech po celé Británii byly tisíce lidí „cejchovány“ a hnány na loď, které je odvážely do nových zemí; tam je čekalo „několik let bičování, kurdějí a malárie“.⁴⁰ Pokud se obyčejní lidé doslechli o představě, kterou vykreslovali otrokáři, snadno mohli dospět k názoru, že otroci na tom nejsou o mnoho hůře než oni.

Nejsilnější argumenty antiabolicionistů však nebyly morální, nýbrž ekonomické. Obchod s otroky živil celá města, jako například Liverpool. Dokonce i města ve vnitrozemí jako Manchester, která zaměstnávala spousty textilních dělníků, závisela na trvalé dodávce surovin sklizených otroky v koloniích. Mluvčí otrokářů nikdy neopomněli poukázat na všechny ty „vdovy a sirotky“, kteří by se po zrušení otroctví

vyrojili po celé Velké Británii.⁴¹ Antiabolicionisté také neváhali sypat čísla — v sázce bylo sedmdesát milionů liber!⁴² — nebo se odvolávat na oblíbený britský nápoj — bez „cukru a rumu [!]“ bude „čaj naprosto nepoživatelný“.

V polovině osmdesátých let osmnáctého století se však kvakeři a další představitelé raného abolicionismu dostali v morálních otázkách opět do vedení. Podařilo se jim to tak, že použili jeden základní argumentační nástroj: poukázali na nesrovnalosti v postojích druhé strany. V tomto případě byly nesrovnalosti dostatečně očividné: křesťanství a anglický duch na jedné straně, otroctví na straně druhé. „Sama představa obchodování s lidmi rozněcuje odpor v srdcích LIDÍ — zvláště BRITŮ — a především KŘESŤANŮ,“ hlásal James Dore v jednom kázání z roku 1788.⁴³ Historik Seymour Drescher zdůraznil, že nápadnost tohoto nesouladu byla hlavním hybatelem lidového abolicionismu: „Jak může nejstálejší, nejsvobodnější, nejkřesťanštější, nejspravedlivější, nejbohatší a nejmorálnější národ na světě připustit, že zůstává prvořadým pachatelem těch nejzločinnějších, nejbrutálnějších, nejnepřávanějších a nejmorálnějších zločinů proti lidskosti?“⁴⁴ Ekonomické úvahy, s nimiž otrokáři přicházeli, však zůstávaly neotřesitelné. Morální argumenty byly příliš abstraktní a nesmírnost utrpení, které otroctví způsobuje, nebyla dostatečně zřejmá. Pokud chtěli abolicionisté v debatě zvítězit, potřebovali pro své argumenty více důkazů.

Jak přesvědčit zemi

Abolicionista Thomas Clarkson cestoval po celé Anglii a v průběhu let shromáždil historicky největší množství informací o obchodu s otroky. Výsledek jeho práce — kniha *Souhrn důkazů předkládaných zvláštní komisi Dolní sněmovny v letech 1790 a 1791 ze strany signatářů petice za zrušení obchodu s otroky* — se stal hlavní zbraní v rostoucím arzenálu abolicionistů. Tento arzenál tvořili například literáti, kteří vyvinuli takzvanou „rétoriku citu“ a tu potom uplatňovali například v básních, jež měly čtenáře přesvědčit, že otroci jsou plnohodnotní lidé;⁴⁵ byli mezi nimi osvobození otroci, kteří psali velmi úspěšné autobiografie a dodávali číslům ze *Souhrnu* lidský rozměr; do hnutí se zapojovali

i bývalí otrokáři, kteří svědčili o hrůzách, jež viděli na vlastní oči, a celé kauze dodávali důvěryhodnost. Právě *Souhrn* se však stal „ústředním dokumentem masové mobilizace britské společnosti“.⁴⁶ Abolicionisté ovšem potřebovali něco víc než jen hlas davů v ulicích. Potřebovali někoho, kdo by za ně promlouval přímo v parlamentu.

Poslanec William Wilberforce byl v mnoha ohledech konzervatívec, ale v polovině osmdesátých let osmnáctého století se stal evangelikálem a tato konverze zřejmě způsobila, že byl nyní na argumenty abolicionistů citlivější. Hnutí ho oslovilo a nakonec i přesvědčilo, aby mu propůjčil svůj hlas. Wilberforce podobně jako jiní abolicionisté poukazoval na nesoulad mezi otrokářstvím a příslušností k národu, „jenž byl vedle jinde nevídané míry občanské svobody obdařen i jedinečným náboženským poznáním, přinášejícím zemi v mnoha ohledech pozhelnání“.⁴⁷ Wilberforce však neomílal pouze běžné argumenty. Poučil se o důkazech a seznámil se rovněž s argumenty antiabolicionistů, načež je dokázal porážet i na jejich vlastní půdě. Otrokáři tvrdili, že by bylo z ekonomického hlediska nesmyslné, kdyby svůj drahocenný náklad jakkoli týrali; Wilberforce opáčil, že právě naopak, „zisk obchodníků závisí na množství otroků, které je možno na lodi shromáždit, a také na tom, aby byly jejich příděly co nejmenší“.⁴⁸ Antiabolicionisté mnoho svých argumentů zakládali na Longových údajně spolehlivých *Dějínách Jamajky*, a tak se Wilberforce rozhodl použít jako premisy přímo Longova tvrzení. „Nejplodnější jsou ti negři, jejichž práce je snadná nebo jí není mnoho,“⁴⁹ tvrdil například Long. Inu, dodal k tomu Wilberforce, kdyby si otrokáři počínali méně krutě, populace by se udržovala sama a obchod s otroky by nebyl potřebný.

Obrovské množství důvodů a důkazů, které abolicionisté shromáždili, nakonec přesvědčilo většinu členů parlamentu — buď přímo, anebo díky masové podpoře, jíž se shromážděné argumenty těšily. V roce 1792 hlasovaly tři čtvrtiny Dolní sněmovny pro postupné zrušení obchodu s otroky. Sněmovna lordů, která měla blíže k zájmům otrokářů, požádala o odklad, aby mohla celou věc uvážit. Bylo to šikovně načasováno: v následujících letech dominovala britskému politickému prostředí hrozba francouzské revoluce a napoleonských válek, která veškerá radikální hnutí — mezi něž se tehdy řadil i abolicionismus —

umlčela. Jakmile se však naskytla příležitost, abolicionisté své argumenty oprášili, znovu se ozvala veřejnost, parlament zaplavily nové petice a Wilberforce opět vedl úspěšnou debatu v Dolní sněmovně. V roce 1807 obě sněmovny obchod s otroky zrušily.

Britští abolicionisté většinu argumentů proti otrokářství sami nevymysleli. Avšak zdokonalili je, podepřeli je obrovským množstvím důkazů, zvýšili jejich důvěryhodnost odkazem na spolehlivé svědky a také je učinili přístupnějšími, když lidem umožnili podívat se na život očima otroka. Prostřednictvím debat, veřejných shromáždění a novin se takto posílené argumenty dostaly k rostoucí městské populaci. A fungovalo to. Lidé se nechali přesvědčit nejen o tom, že otrokářství je zlo, ale i že se s tím musí něco dělat. Podepisovali petice, dávali peníze a s pomocí dalších faktorů — od ekonomiky až po mezinárodní politiku — se jim podařilo dosáhnout zrušení obchodu s otroky a později i samého otroctví.

To nejlepší a nejhorší z rozumu

Interakcionistický přístup je v jedinečné pozici, jde-li o to vysvětlit různé vlivy rozumu na morální soudy a rozhodnutí. Řada experimentů a před nimi i nespočetná osobní a historická pozorování učinily intelektualistický pohled na morální uvažování neuspokojivým. Morálním soudům a rozhodnutím běžně dominují intuice a emoce; rozum jim dodává přinejlepším inertní racionalizace a přinejhorším výmluvy, které mají člověku umožnit jednání, jež je z morálního hlediska pochybné — ať už si chce odsednout od invalidy, nebo vlastnit otroky. Rozum dělá to, co se od něj očekává jakožto od předpojatého a lenivého dodavatele ospravedlnění.

O schopnosti rozumu měnit názory lidí však nesmýšlíme pesimisticky. Lidé nejenže produkují vlastní ospravedlnění a argumenty; oni také hodnotí ospravedlnění a argumenty druhých. Jakožto hodnotitelé by lidé měli být schopni rozpoznat silné argumenty a nechat se jimi přesvědčit ve všech oblastech včetně morálky. Je jasné, že argumenty zpochybnující morální hodnoty komunity se mohou setkat s pochybnostmi, nedůvěrou ohledně motivů nebo třeba i otevřeným nepřátelstvím. V mnoha morálních otázkách se však lidé nechali dobrými

argumenty přesvědčit, ať už se jednalo o lokální záležitost — jako třeba organizaci učebního plánu v místních školách —, anebo o věci dalekého dosahu — jako je zrušení obchodu s otroky.

Osamělí géniové?

Ve dvacátých letech minulého století řešila malá komunita fyziků věnujících se fyzice částic dilema obrovského rozsahu. Matematika, kterou využívali k chápání elementárních částic, byla v rozporu s jejich standardními reprezentacemi prostoru. Umožňovala sice velmi přesné predikce chování částic, pomocí rovnic ale nebylo možné určit jejich trajektorii v prostoru. Zdálo se, že kvantová teorie obsahuje nějakou zásadní chybu. Měli tedy fyzikové tuto nesmírně úspěšnou rámcovou představu zavrhnout? Anebo měli připustit, že má své meze? Werner Heisenberg byl už tehdy v komunitě velmi uznávanou postavou. Tím, že vyvinul matematický rámec užívaný k chápání elementárních částic, vlastně ke vzniku dilematu sám přispěl. Rozhodl se tedy, že je také vyřeší.

Většina práce v oblasti fyziky částic tehdy probíhala v laboratoři Nielse Bohra v Kodani. Bohr nebyl jen veliký vědec; také se mu dařilo získávat finanční prostředky, které moudře využíval na podporu nejlepších mladých vědců — jako byl mimo jiné i Heisenberg. Bohrova dominantní osobnost se však dostala do střetu s Heisenbergovými ambicemi a jeho nezávislým myšlením. Ve snaze nalézt klidnější prostředí se Heisenberg uchýlil na ostrůvek Helgoland tři hodiny plavby od německého pobřeží. Po měsících izolace konečně našel řešení dilematu, které kvantovou fyziku strašilo: matematickou formulaci takzvaného principu neurčitosti. Heisenberg shrnul princip laickými slovy: „Nikdy nemůžeme znát s dokonalou přesností oba důležité faktory, které určují pohyb jedné z nejmenších částic — její pozici a její rychlost.“¹ Jedná se o jakousi třetí cestu: kvantovou fyziku není třeba nahrazovat novým rámcem a fyzikové se nemusejí spokojit